



Dr. hist. Gatis Krūmiņš

TAUTSAIMNIECĪBA UN MONETĀRĀS NORISES LATVIJĀ 2. PASAULES KARA GADOS



Neraugoties uz Latvijas valdības miermīlīgo politiku un pasludināto neitralitāti, Latvijas valsts visai drīz tika ierauta 2. pasaules kara notikumos. PSRS un Vācija 1939. gada 23. augustā noslēdza neuzbrukšanas līgumu, kam tika pievienots slepens protokols. Tas ļāva 1939. gada 1. septembrī sākties 2. pasaules karam, kura rezultātā Baltijas valstis uz 50 gadiem zaudēja neatkarību.

Pasaulē bija izveidojušies vairāki autoritāri un totalitāri režīmi, kas vēlējās ar politiska spiediena un militāra spēka palīdzību revidēt valstu robežas. Bruņošanās sacensība ieviesa nopietnas korekcijas pasaules tautsaimniecībā. Palielinājās pieprasījums pēc izejvielām un energoresursiem, un to cenas pieauga. Latvijā 1938. gadā notika pirmais ar starptautiskās situācijas saasināšanos saistītais finansiālais satricinājums – septembrī Latvijas noguldītāji sāka strauji izņemt no bankām savus noguldījumus (aptuveni 15 milj. latu). Lai novērstu finanšu krīzi, Latvijas Banka palielināja emisiju un bankām izsniedza ātru kredītu. Šāda situācija atkārtojās 1939. gada septembrī, kad sākās 2. pasaules karš.

Vācu armijas kolonna Latvijā 1941. gadā.
Georga Gundlaha foto.
(Brāļu kapu komitejas īpašums.)



2. PASAULES KARŠ UN LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBA LĪDZ PADOMJU OKUPĀCIJAI 1940. GADA JŪNIJĀ

Sākoties 2. pasaules karam, 1939. gadā būtiski sarežģījās satiksme ar vienu no Latvijas stratēģiskajiem tirdzniecības partneriem – Lielbritāniju. Radās problēmas ar izejvielu piegādi Latvijas rūpniecībai arī no citām valstīm, tāpēc tika sākta dažādu izejvielu uzkrāšana. Politiskā un ekonomiskā realitāte lika Latvijai arvien vairāk sadarboties ar 1939. gada 23. augustā izveidotās alianses valstīm – PSRS un Vāciju. Pēc tam, kad Latvija 1939. gada oktobrī parakstīja PSRS uzspiesto Savstarpējās palīdzības līgumu, nozīmīgi pieauga tirdzniecība ar PSRS. Piemēram, jau 1940. gada pirmajā pusē 52% no Latvijas eksportētā sviesta nokļuva PSRS.¹ Pieauga arī tirdzniecības apjoms ar Vāciju.

Latvijas valdība aktīvāk tieši iesaistījās valsts saimnieciskajā dzīvē, pārņemot savā rīcībā arvien vairāk rūpniecības uzņēmumu un pat veselas nozares, piemēram, 1940. gada janvārī valsts gandrīz pilnībā kontrolēja arī banku sektoru. Valsts loma tautsaimniecībā ievērojami pieauga arī pēc vācu tautības iedzīvotāju izceļošanas 1939. gada beigās un 1940. gadā, pārņemot agrāk vāciešiem piederējušos uzņēmumus. Valsts noteica iepirkuma, vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības cenas un iespējamus uzcenojumus gandrīz visiem produkcijas veidiem. Valdība nevēlējās paaugstināt cenas, lai valstī nerastos sociālā spriedze. Dažu preču (piemēram, cukura, petrolejas un benzīna) pārdošana tika normēta, bet par dažām tika noteikts, ka tās pārdodamas normāla patēriņa apjomā. Neraugoties uz šiem tirdzniecības ierobežojumiem un skaidrās naudas apjoma pieaugumu, šādai situācijai parasti raksturīgā t.s. melnā tirgus veidošanās nebija vērojama un kopumā valdībai izdevās iedzīvotāju apgādi nodrošināt normālā līmenī.

Ražošanas apjoms kopš 1938. gada sāka kristies, samazinājās

1. tabula. APGROZĪBĀ ESOŠO MAKSĀŠANAS LĪDZEKĻU APJOMS LATVIJĀ 1939. GADA JŪLIJĀ–1940. GADA JŪLIJĀ (milj. latu)

| Datums | Banknotes | Valsts kases zīmes | Monētas | Kopā |
|-------------|-----------|--------------------|---------|-------|
| 01.07.1939. | 82.5 | 42.9 | 34.3 | 159.7 |
| 01.09.1939. | 93.9 | 45.3 | 34.6 | 173.8 |
| 01.01.1940. | 107.6 | 42.2 | 40.0 | 189.8 |
| 01.07.1940. | 120.4 | 46.4 | 42.6 | 209.4 |
| 15.07.1940. | 125.6 | 46.1 | 44.2 | 215.9 |

Avots: LVA, 327. f., 1. apr., 6. l., 48. lp.

arī valsts ieņēmumi, bet ievērojami pieauga izdevumi, piemēram, aizsardzībai, dotējot lauksaimniecību, maksājot algas valstij piederošajos uzņēmumos un uzņemoties saistības pret izceļojošiem vāciešiem. Lielas summas (vairākus miljonus latu gadā) valdība papildus ieguva, izveidojot dažādus fondus, piemēram, Sabiedrisko fondu, Valsts aizsardzības fondu, Tautas dzīvā spēka vairošanas fondu. Valsts ieņēmumu kritumu valdība centās kompensēt arī ar mazumtirdzniecības apgrozījuma nodokļa ieviešanu (2% un 5% atsevišķām preču grupām), kā arī papildu maksāšanas līdzekļu emisijām (sk. 1. tabulu).

Literatūrā minēts, ka šo maksāšanas līdzekļu apjoma pieaugumu izraisījis galvenokārt cenu pieaugums, taču attiecīgā laika posma cenu analīze (sk. 2. tabulu) tik būtisku cenu pieaugumu neapstiprina.²

2. tabula. VALSTS NOTEIKTĀS CENAS PĀRTIKAS PRODUKTIEM MAZUMTIRDZNICĪBĀ LATVIJĀ 1939.–1944. GADĀ

| Produkts | 1939. gada augusts (latos) | 1940. gada aprīlis (latos) | 1940. gada augusts (latos) | 1940. gada oktobris (latos) | 1941. gada marts (rubļos) | 1941. gada septembris (reihsmarkās) | 1944. gada oktobris (rubļos) |
|---------------------------|----------------------------|----------------------------|----------------------------|-----------------------------|---------------------------|-------------------------------------|------------------------------|
| Rupjmaize (1 kg) | 0.20 | 0.20 | 0.20 | 0.25 | 0.40 | 0.14 | 0.70 |
| Piens (1 l) | 0.22 | 0.22 | 0.22 | 0.28 | 0.55 | 0.13–0.14 | 1.00 |
| Sviests (1 kg) | 2.55 | 3.00 | 2,70 | 3.55 | 7.00 | 2,20 | 14.00 |
| Olas (10 gab.) | 0.60–0.90 | 1.00–1.50 | 0.90–1.10 | 1.25–1.40 | 4.50 | 0.7–0.8 | 7.50 |
| Cukurs (1 kg) | 0.67 | 0.67 | 0.67 | 0.84 | 2.50 | 0.48 | 4.00 |
| Kartupeļi (1 kg) | 0.047 | 0.067 | – | – | 0.15 | 0.04 | 0.30 |
| Liellopu gaļa (1 kg) | 1.20 | 1.15 | 1.15 | 1.43 | 3.15 | 1.10 | 6.00 |
| Cūkgaļas karbonāde (1 kg) | 1.70 | 1.50 | 1.60–2.00 | 2.50 | 4.30 | 1.24 | 9.20 |

Avots: LVA, 389. f., 1. apr., 248. l., 15. lp.

LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBA PADOMJU OKUPĀCIJAS PIRMAJĀ GADĀ (1940. GADA JŪNIJS – 1941. GADA JŪNIJS)

Latvijas un PSRS sociālekonomiskās situācijas raksturojums 1940. gada jūnijā

Lai gan valstij bija ekonomiskās problēmas, kopumā situāciju PSRS okupācijas priekšvakarā Latvijā var raksturot kā stabilu. Iedzīvotāji neizjuta strauju dzīves līmeņa krišanos, lielāko daļu pārtikas produktu varēja iegādāties neierobežotā daudzumā par zemām, valsts noteiktām cenām. Latvijā, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, bija viens no augstākajiem piena un piena produktu (pārreķinot pienā – 566 l gadā), gaļas (85 kg gadā) patēriņiem Eiropā. Lai gan bija noteikti daži ierobežojumi, ierindas patērētāju tie neskāra. Bez īpašām atļaujām (bet ierobežotā daudzumā) joprojām varēja iegādāties arī metālus (300 kg dzelzs, 3 kg alumīnija, 1 kg cinka, misiņa, svina).⁵ Būvmateriālu – cementa un ķieģeļu – iegādei nebija nekādu ierobežojumu. Pēc Latvijas eksportprecēm (svarīgākās no tām bija kokmateriāli, finieris, lina un sviests) joprojām bija pieprasījums, vienīgi starptautiskās situācijas dēļ Latvijai daudz vairāk bija jāorientējas uz agresīvajām kaimiņvalstīm PSRS un Vāciju.

Latvijas un PSRS sociālekonomiskā situācija 1940. gadā bija ļoti atšķirīga. Latvijas tautsaimniecība bija būtiski sabalansētāka, un Latvijas iedzīvotāju vajadzības tika apmierinātas daudz pilnīgāk. Viņi varēja brīvi iegādāties dažādas Latvijā un ārvalstīs ražotas pārtikas un rūpniecības preces. Neraugoties uz to, ka Latvijas valdība 1939. un 1940. gadā bija ieviesusi vairākus ierobežojumus tirdzniecībā, kopumā iedzīvotāju apgāde ar dažādām precēm no tā necieta. Lai gan valdības prioritāra nozare bija lauksaimniecība, veiksmīgi darbojās arī rūpniecība, kas bija specializējusies noteiktas pasaules tirgū konkurētspējīgas produkcijas ražošanā. Piemēram, Latvijā tika ražoti pasaules klases radioaparāti un fotoaparāti. Ļoti laba bija Latvijas iedzīvotāju apgāde ar pārtikas produktiem, šai produktu grupai (izņemot cukuru) iegādes ziņā nebija noteikti nekādi ierobežojumi. Turpretī PSRS iedzīvotāji juta spēcīgu pārtikas produktu trūkumu. Vislielākais pārsteigums no PSRS Latvijā iebraukušajiem karavīriem, ierēdņiem un viņu ģimenes locekļiem bija fakts, ka par vienām un tām pašām cenām pārtikas produktus var brīvi un neierobežotā daudzumā iegādāties visās tirdzniecības vietās – gan veikalos, gan tirgos. Situācija PSRS būtiski atšķīrās. Lauksaimniecības produkcijas tirgos cenas bija vairākas reizes augstākas nekā valsts kontrolētajā mazumtirdzniecībā. Valsts kontrolētajos veikalos bija ļoti niecīga preču izvēle, turklāt noteikti stingri ierobežojumi, kādos daudzumos attiecīgo precī (pat maizi) drīkst iegādāties.

Oficiālais lata kurss attiecībā pret PSRS rubli 1940. gadā bija tuvu 1 : 1 (1 ASV dolārs maksāja 5.30 rubļu vai 5.40 latu).

Tomēr praksē lata un rubļa vērtība ievērojami atšķīrās. PSRS teritorijā rubļu skaitliskajā vērtībā ievērojami augstākas bija gan preču un pakalpojumu cenas, gan arī algas.

Vidējā alga PSRS 1940. gadā bija 331 rublis mēnesī. Strādnieki rūpniecībā saņēma vidēji 341 rubli, ierēdņi – 387 rubļus, banku darbinieki – 334 rubļus, bet sovhozu (valstij piederošo kolektīvo saimniecību) strādnieki – 220 rubļu.

Latvijā kvalificēts rūpniecības strādnieks saņēma ap 100 latu mēnesī, citu profesiju kvalificēts darbinieks vīrietis pilsētā saņēma vidēji 179 latus (sieviete – 90 latu), nekvalificēts – 115 latu (sieviete – 74 latus). Laukos algas bija vēl zemākas. Gada puisis (ar brīvu dzīvošanu un uzturu) saņēma vidēji 45.6 latus mēnesī, bet gada meita – 35.6 latus, sezonas strādnieki – vēl mazāk. 1 000 vai vairāk latu mēnesī Latvijā saņēma ļoti nedaudzi. 1 920 latu mēnesī "uz rokas" saņēma Kārlis Ulmanis par Latvijas Valsts prezidenta pienākumu pildīšanu,⁶ vēl lielākas algas saņēma dažu valstij piederošu uzņēmumu vadītāji, piemēram, Latvijas Kredītbankas direktors Andrejs Bērziņš saņēma 2 500 latu mēnesī un vēl 350 latu piemaksu par dzīvokli. Vidējā alga vienā no valstij piederošajiem uzņēmumiem ar vislielāko atalgojumu – Latvijas Kredītbankā – 1940. gada jūnijā (260 darbinieku) bija tikai 228 latī⁷.

Vēl ievērojamāk nekā algas atšķīrās cenas. PSRS limitētu pārtikas daudzumu varēja iegādāties par zemām, valsts noteiktām cenām, tomēr reālo pieprasījumu vislabāk atspoguļo cenas brīvās tirdzniecības vietās – tirgos. Tur šīs cenas noteica reālais pieprasījums. Atšķirībā no nacistiskās Vācijas PSRS tika pieļauts tāds brīvā tirgus elements kā kolhozu tirgi. Tur kolhoznieki par brīvām cenām varēja realizēt produkciju, kas palika pāri pēc valsts noteikto obligāto produkcijas piegāžu normu izpildīšanas.

Līdzīgas cenas tirgos bija arī PSRS galvaspilsētā Maskavā, lai gan Maskavas apgāde ar lauksaimniecības izstrādājumiem bija ievērojami labāka nekā citos PSRS reģionos.

Tādējādi jāsecina, ka dzīves kvalitāte Latvijā bija būtiski augstāka nekā PSRS.

A. Kirhenšteina valdības ekonomiskā un monetārā politika (1940. gada 20. jūnijs–21. jūlijs)

Izpildot PSRS ultimātīvās prasības, Latvijas Republikas valdība piekrita PSRS karaspēka ienākšanai tās teritorijā 1940. gada 17. jūnijā. Atšķirībā no 1939. gada rudens, kad Latvijā tika izveidotas pirmās PSRS militārās bāzes, šoreiz PSRS klaji iejaucās arī Latvijas iekšpolitikā, pieprasot Latvijas valdības atkāpšanos un tādas valdības izveidi, kura atbilstu PSRS interesēm. Arī šī

4. tabula. LATVIJAS KREDĪTIESTĀŽU IZSNIEGTIE AIZDEVUMI¹⁾ 1939. GADA SEPTEMBRĪ–1940. GADA JŪLIJĀ

| Datums | Summa (milj. latu) | % (01.09.1939. = 100) |
|-------------|--------------------|-----------------------|
| 01.09.1939. | 459.5 | 100 |
| 01.01.1940. | 532.0 | 116 |
| 01.05.1940. | 546.7 | 119 |
| 01.07.1940. | 557.6 | 121 |
| 15.07.1940. | 545.1 | 119 |

Avots: LVA, 327. f., 1. apr., 6. l., 47. lp.

¹⁾ Izņemot ilgtermiņa un Lauksaimniecības bankas aizdevumus.

3. tabula. NOGULDĪJUMU ATLIKUMS LATVIJAS KREDĪTIESTĀDĒS 1939. GADA SEPTEMBRĪ–1940. GADA JŪLIJĀ

| Datums | Summa (milj. latu) | % (01.09.1939. = 100) |
|-------------|--------------------|-----------------------|
| 01.09.1939. | 486.7 | 100 |
| 01.10.1939. | 443.1 | 91 |
| 01.01.1940. | 474.5 | 97 |
| 01.05.1940. | 472.5 | 97 |
| 01.06.1940. | 464.0 | 95 |
| 01.07.1940. | 453.6 | 93 |
| 15.07.1940. | 434.7 | 89 |

Avots: LVA, 327. f., 1. apr., 6. l., 46. lp.

No 1939. gada augusta līdz 1940. gada vasarai ievērojami pieauga dažu izejvielu un energoresursu cenas. Akmeņogļu cena pieauga no 35 latiem līdz 73 latiem tonnā, petrolejas – no 20 santīmiem līdz 24 santīmiem litrā, benzīna – no 50 santīmiem līdz 80 santīmiem litrā. Toties būtiski tika samazināti elektroenerģijas tarifi. Ar 1940. gada 16. aprīļa lēmumu visām lauku saimniecībām tika noteikts elektroenerģijas tarifs 5 santīmi par kilovatstundu.

Neraugoties uz liela apjoma maksāšanas līdzekļu emisiju, noguldījumu atlikums Latvijas kredītiestādēs nepieauga un tā arī ne līdz Latvijas okupācijai, ne arī pēc tās nesasniedza 1939. gada 1. septembra līmeni (sk. 3. tabulu).

1939. gada beigās iedzīvotāju uzticība kredītiestādēm un daļēji arī noguldījumu atlikums atjaunojās.³ 1940. gada vasarā tas atkal saruka, un to veicināja gan vēl K. Ulmaņa vadītās valdības 17. jūnija lēmums par noguldījumu izsniegšanas ierobežojumiem, gan arī PSRS karaspēka ienākšana un tūlītēja Latvijas valdības krišana. Vienlaikus būtiski palielinājās skaidrā nauda apgrozībā.

Kopš 1939. gada 1. septembra strauji pieauga izsniegto aizdevumu atlikums (sk. 4. tabulu).

Visvairāk aizdevumu izsniedza Latvijas Banka un Latvijas Kredītbanka. Latvijas Kredītbankas aizdevumu atlikums 1940. gada 1. janvārī sasniedza 126.3 milj. latu (pieaugums gada laikā – 41%), bet Latvijas Bankas aizdevumu atlikums 1940. gada 1. maijā – 220.7 milj. latu (pieaugums kopš 1939. gada sākuma – 49%). Gada laikā divkāršojās Latvijas Kredītbankas aizdevumu atlikums sabiedrībām ar valsts kapitāla līdzdalību (no 35.9 milj.

latu līdz 70.3 milj. latu), kā arī ievērojami pieauga Latvijas Bankas valsts iestādēm un uzņēmumiem izsniegto aizdevumu atlikums (no 1939. gada 1. janvāra līdz 1940. gada 1. maijam kāpums no 73.0 milj. latu līdz 117.1 milj. latu). Latvijas Bankas kredītiestādēm izsniegto aizdevumu atlikums no 1939. gada sākuma līdz 1940. gada maijam pieauga no 55.5 milj. latu līdz 78.5 milj. latu. Neraugoties uz būtisko aizdevumu apjoma kāpumu, kredītiestādes kopumā 1940. gada pirmajā pusē nebija apmierinājušas 30–40% no kredītu pieprasījumiem, bet Latvijas Banka 1940. gada 1. janvārī–15. jūnijā apmierināja 84% no kredītu pieprasījumiem.⁴ Visticamāk, pēc kāda laika valsts iestādēm un uzņēmumiem izsniegto aizdevumu lielāko daļu norakstītu, tādējādi šos aizdevumus var uzskatīt arī par dotāciju.

Apkopojot šos datus, jāsecina, ka tautsaimniecība bija nonākusi nopietnās ekonomiskajās grūtībās. Valdība centās situāciju stabilizēt, iesaldējot lielāko daļu no patēriņa preču cenām un izsniedzot liela apjoma kredītus bankām un uzņēmumiem. Lai īstenotu šo politiku, valsts veica būtisku papildu skaidrās naudas emisiju. Baidoties no iespējamiem valsts uzliktiem ierobežojumiem rīcībā ar noguldījumiem, iedzīvotāji pārstāja savus uzkrājumus noguldīt kredītiestādēs. Neraugoties uz būtisku naudas daudzuma pieaugumu, noguldījumu atlikums kredītiestādēs nepieauga. Okupācijas priekšvakarā bija radušies nopietni cenu kāpuma priekšnoteikumi. Ilgstoši šāda veida politiku valdība nespētu īstenot.

PSRS prasība tika izpildīta, un stingrā PSRS vēstniecības uzraudzībā tika izveidota jauna valdība Augusta Kirhenšteina vadībā. PSRS karaspēks paralizēja Latvijas armijas rīcībspēju, un valstī tika izveidota valdība, kas īstenoja PSRS intereses. Tādējādi Latvija bija okupēta. Izcils PSRS diplomātisks panākums bija izvairīšanās ne tikai no reālas, bet pat formālas Latvijas puses pretošanās, Latvijas puse par notiekošo neizteica pat diplomātisku protestu. Vēl vairāk, Latvijas Valsts prezidenta amatu ieņemošais Kārlis Ulmanis saglabāja šo amatu līdz pat padomju varas pasludināšanai 21. jūlijā un ar savu parakstu veselu mēnesi apstiprināja visus A. Kirhenšteina valdības lēmumus. Šāda K. Ulmaņa rīcība palīdzēja izvairīties no asinsizliešanas 1940. gada vasarā un nodrošināja valstī stabilitāti padomju okupācijas sākumposmā, bet ilgtermiņā tā atzīstama par nopietnu politisku kļūdu, jo padomju okupāciju padarīja šķietami legītimu.

Galvenais A. Kirhenšteina valdības uzdevums bija sagatavot okupētās Latvijas pievienošanu PSRS un šo procesu padarīt likumīgu. Šai valdībai arī bija jādara viss, lai politiskā režīma maiņu padarītu tautā populāru vismaz līdz iecerētajām vēlēšanām. Tāpēc laikā starp 20. jūniju un 21. jūliju tika pausti daudzi melīgi solījumi, t.sk. par valsts neatkarības saglabāšanu un daudziem ekonomiska rakstura jautājumiem, piemēram:

1. lata stabilitāte tiks saglabāta, inflācija vai devalvācija netiks pieļauta;
2. iedzīvotāju manta un īpašumi netiks aizskarti;
3. kolektivizācija, kolhozu veidošana Latvijas laukos netiks pieļauta.

Tomēr ne šie solījumi, ne zemāko algu paaugstināšana un degvielas tirdzniecības ierobežojumu atcelšana Latvijas iedzīvotājus nepārlicināja. Sākās pastiprināta preču iegāde. Latvijas iedzīvotāju banku noguldījumi tika iesaldēti jau dienā, kad Latvijas robežu šķērsoja PSRS tanki. "Noguldītāju interesēs" to izdarīja vēl K. Ulmaņa vadītā valdība 17. jūnijā. Tas, par ko vairākkārt bija bažījušies Latvijas iedzīvotāji, bija noticis. Ar savu noguldīto naudu iedzīvotāji vairs nevarēja brīvi rīkoties. Turpmākos mēnešus noguldītājiem bija tiesības no saviem kontiem izņemt ne vairāk kā 100 latu mēnesī. Vienīgais, ko iedzīvotājiem izdevās paturēt, bija Latvijas sudraba nauda – viena, divu un piecu latu monētas. Pirmie no naudas aprītes pazuda sudraba pieclatnieki, pēc tam arī 1 un 2 latu monētas. Piemēram, 15.–22. jūlijā sudraba naudas krājumi Latvijas Bankas centrālē samazinājās aptuveni par 450 000 latu. Kopumā iedzīvotāji paturēja sudraba naudu apmēram 30 milj. latu nominālvērtībā.⁸ Situācijas vērtējums atbilda laikmeta garam: "Šo nevēlamo parādību var skaidrot vienīgi ar pilsoņu neapzinīgu

rīcību vai kaitētāju apzinīgu rīcību, kas metāla naudu aiztur un nelaiž tālāk apgrozībā."⁹ Sprotot, ka sudraba latus atpakaļ nedabūs, okupācijas vara tos pārstāja laist apgrozībā, un 1940. gada augustā tika izlaista 5 latu banknote.

A. Kirhenšteina valdība turpināja iepriekšējās valdības politiku – veica skaidrās naudas emisijas. 1940. gada jūlijā naudas apgrozījums pieauga līdz 230 milj. latu jeb par 11%. Tika paaugstinātas algas zemāk atalgotajiem strādniekiem, ierēdņiem un kareivjiem, vienlaikus samazinot algas labāk atalgotajiem darbiniekiem. Attiecība starp zemāko un augstāko algu saruka no 1 : 12 līdz 1 : 9.5. Tādējādi zemākās algas (84 lati mēnesī) pieauga līdz 100 latiem, bet lielākās algas saruka pat uz pusi. Ar plašu vērienu tika tērēta nauda, ko iepriekšējā valdība bija uzkrājusi dažādos fondos.

A. Kirhenšteina valdības laikā tika veikta plaša vadošo amatpersonu nomaina. 13. jūlijā tika atlaista Latvijas Bankas vadība un uzsāks mēģinājums iegūt ārvalstis noguldīto Latvijas zeltu. Jaunieceltā Latvijas Bankas vadība paziņoja ASV, Lielbritānijas, Francijas un Šveices bankām, ka Latvijas zelts tiek pārdots PSRS Valsts bankai. Taču šī afēra izgāzās, jo minētās bankas (izņemot vienu privātu Lielbritānijas banku) atteicās šo darījumu atzīt par likumīgu.¹⁰

Ekonomiskā un monetārā politika pēc padomju varas pasludināšanas (1940. gada 21. jūlijs–1941. gada jūnijs)

1940. gada 14. un 15. jūnijā Latvijā tika sarīkotas parlamenta vēlēšanas, kuras neatbilda nevienam brīvu vēlēšanu kritērijam un arī Latvijas Satversmei. Vēlēšanās tika atļauts kandidēt tikai vienam sarakstam, tās notika svešas valsts karaspēka klātbūtnē, un to rezultāti tika falsificēti. Šo vēlēšanu organizēšanas mērķis bija padarīt Latvijas aneksiju – pievienošanu PSRS – šķietami likumīgu, lai izskatītos, ka lēmumus par valsts sabiedriski politiskās iekārtas maiņu un neatkarības zaudēšanu pieņēmis tautas vēlēts parlaments, t.s. Tautas saeima. Jau pirmajā sanāksšanas dienā, 21. jūlijā, Tautas saeima Latvijā pasludināja padomju varu un lūdza PSRS Augstāko padomi Latviju uzņemt PSRS sastāvā. Šāda "atļauja" 5. augustā arī tika saņemta. Tautas saeima 25. augustā sevi pārdēvēja par Latvijas PSR pagaidu Augstāko padomi, bet 26. augustā par valdības (tā tika pārdēvēta par Tautas komisāru padomi) vadītāju kļuva Vilis Lācis, nomainot A. Kirhenšteinu.

Latvija bija kļuvusi par totalitāras valsts sastāvdaļu, un isā laikā visas pārvaldes un saimniekošanas jomas bija jāpakārto sistēmai, kas valdīja PSRS. To, kā tika īstenota valsts politika PSRS un kādas sekas šī politika radīja, nezināja gandrīz neviens, jo PSRS izplatītie propagandas materiāli no reālās dzīves radikāli atšķīrās.

Naudas politika, lata devalvācija un nomaina ar rubli

Pēc Latvijas okupācijas un iekļaušanas PSRS Latvijai bija jāiekļaujas PSRS valūtas – rubļa – lietošanas telpā. 1940. gada vasarā neviens nezināja to, kāda tiks noteikta lata un rubļa attiecība. Spriežot pēc amatpersonu sarakstes, attiecība 1 : 1 netika uzverta īpaši nopietni, jo jebkuram kompetentam cilvēkam bija skaidrs, ka PSRS rubļa reālā vērtība ir krietni vien zemāka. Okupējot un anektējot Latviju, PSRS īstenoja klasisku tālaika iekarotas valsts izlaušanās metodi. Līdzīgi valstīs, ko bija okupējusi, rīkojās arī nacistiskā Vācija. Metode bija ļoti vienkārša – izmantojot reālo valūtas kursu starpību, ar savas valsts pilsoņiem iepludināt okupētās valsts teritorijā savas valsts ievērojami mazvērtīgākos maksāšanas līdzekļus un mainīt tos pret vietējo valūtu pēc paaugstināta kursa. PSRS militārpersonas un ierēdņi algas Latvijas teritorijā saņēma pēc PSRS standartiem un pretī ieguva latus attiecībā 1 : 1. Piemēram, kad 1940. gadā Latvijā tika organizēta pretgaisa aizsardzības sistēma atbilstoši PSRS standartiem, vadošajam sastāvam – sarkanarmiešiem – algas bija 1 000–1 400 rubļu.¹¹ Šādas nesamērīgi lielas algas PSRS militāristi, kas Latvijā bija ieradušies saskaņā ar noslēgto militāro bāzu līgumu, saņēma jau kopš 1939. gada, tomēr īstu uzbrukumu Latvijas preču krājumiem iebrāucēji no PSRS īstenoja pēc okupācijas un aneksijas, kad ieradās krietni lielākā skaitā. PSRS šīs preces pat valsts veikalos bija vairākas reizes dārgākas (piens – 3.6 reizes, maize – 4.0 reizes, gaļa – pat 8.0 reizes). Ar tirgus cenām starpība bija vēl lielāka (sk. 5. tabulu). Tātad realitātē PSRS pilsoņi, kas uzturējās Latvijā, vairākus mēnešus varēja iegādāties preces zem to patiesās vērtības un tās neierobežotā daudzumā sūtīt uz dzimteni saviem radiem un draugiem. Šī prakse tika plaši pieņemta. Nav iespējams precīzi aprēķināt, cik lielu daļu no Latvijas veikalos esošajām precēm izpirka tieši PSRS pilsoņi, tomēr jāsecina, ka šis apjoms bija nozīmīgs. Rīgas universālveikala (bijušā Armijas ekonomiskā veikala) vadība mēneša pārskatos Tirdzniecības tautas komisariātam 1940. un 1941. gadā vairākkārt norādīja, ka "starp pircējiem ļoti daudz krievu karavīru un to piederīgo"¹² un ka "apstākļi ir diametrāli pretēji pagājušā gada apstākļiem – tad bija grūti pārdot, bet tagad ir grūti iepirkt"¹³. Preču pastiprināta izpiršana turpinājās arī pēc tam, kad cenas Latvijā 1940. gada novembra beigās tika tuvinātas PSRS noteiktajām cenām valsts veikalos. 1941. gada pavasarī Latvijas preču tirgus iespējas bija izsmeltas, aprīli un maijā ievērojami pieauga sūdzību skaits par visu veidu preču trūkumu. Pircēju rindas bija kļuvušas par normālu parādību. Maija beigās arī pēc sviesta jau bija jāstāv rindās.¹⁴ Tika izpirkta ne tikai pārtika, bet arī rūpniecības preces.

5. tabula. CENAS LATVIJAS TIRGOS UN PSRS SMOĻENSKAS PILSĒTAS KOLHOZU TIRGOS 1940. GADA JŪLIJĀ

| Produkcijas veids | Cena Latvijā (latos) | Cena Smoļenskā (rubļos) | Cena PSRS tirgū salīdzinājumā ar cenu Latvijā (%) |
|--------------------|----------------------|-------------------------|---|
| Liellopu gaļa (kg) | 1.15 | 18.0 | 1 565 |
| Piens (l) | 0.22 | 3.50 | 1 590 |
| Sviests (kg) | 2.40–2.70 | 40.00 | 1 568 |
| Olas (10 gab.) | 0.90–1.10 | 14.00 | 1 400 |
| Kartupeļi (kg) | 0.07 | 3.50 | 5 000 |

Avoti: Kurzemes Vārds, 1940, 8. jūn., 7. lpp.; 15. jūn., 6. lpp.; Ventas Balss, 1940, 15. jūn., 4. lpp.; LVA, 389. f., 1. apr., 248. l.; Krievijas Federācijas Jaunāko laiku arhivs, 5. f., 24. apr., 534. l., 96. lp.

Redzot straujo naudas vērtības krišanos un bailēs no latu izņemšanas no apgrozības aktīvi iepirkās arī vietējie iedzīvotāji. "(..) neraugoties uz cenu paaugstināšanu, pircēji vārda pilnā nozīmē šturmē traukus un citas māsaimniecības nodaļas", ziņoja ierēdņi 1940. gada novembra beigās.¹⁵

Pat 1940. gada oktobra beigās, kad jau bija noticis pirmais cenu un algu paaugstinājums, veidojot Latvijas tirdzniecības plānu 1941. gadam, ierēdņi apgrozījumu naudas vienībās nerēķināja, norādot, ka nav zināma paredzamā valūtas kursu attiecība.¹⁶ Oficiālais lēmums par PSRS valūtas ieviešanu Latvijā un tās kursu attiecībā pret latu tika pieņemts tikai 1940. gada 25. novembrī. Latvijas iekļaušanu PSRS monetārajā sistēmā raksturoja šādi pasākumi.

1. 1940. gada 1. oktobris – cenu paaugstinājums par 25–60%.
2. 1940. gada 25. novembris – atkārtots cenu paaugstinājums par 60–400%.
3. Kopš 1940. gada 25. novembra Latvijā paralēli latam tiek ieviests arī PSRS rublis un abu valūtu attiecība ir 1 : 1.
4. 1941. gada 25. martā lats bez iepriekšēja brīdinājuma kā maksāšanas līdzeklis vairs netiek pieņemts; rubļos tiek konvertēti tikai tie noguldījumi, kuri nepārsniedz 1 000 latu.

Vienlaikus ar cenu paaugstināšanu tika palielinātas arī algas, un 1940. gada 23. novembra Latvijas PSR TKP un LK(b)P CK lēmumā par algu paaugstināšanu tika norādīts tās pamatojums: "Lai vēl vairāk paceltu strādnieku materiālo nodrošinātību, (...) noregulētu darba algu (..) un sakarā ar pāriešanu uz padomju valūtu."¹⁷ Praksē gan tas nozīmēja materiālās nodrošinātības pazemināšanu līdz PSRS līmenim.

6. tabula. LATVIJAS RŪPNIECĪBAS SEKTORĀ NODARBINĀTO ALGAS 1941. GADA JANVĀRĪ–MAIJĀ (rubļos; vidēji mēnesī; pirms nodokļu samaksas)

| Rūpniecības sektors (piederība) | Strādniekiem | Inženieriem un tehniskajiem darbiniekiem | Ierēdņiem (kalpotājiem) |
|---------------------------------|--------------|--|-------------------------|
| Vietējā rūpniecība | 341.00 | 549.00 | 369.00 |
| Vieglā rūpniecība | 315.00 | 592.00 | 400.00 |
| Pārtikas rūpniecība | 301.00 | 357.00 | 302.00 |
| Mežrūpniecība | 258.00 | 370.00 | 365.00 |
| Zivrrūpniecība | 313.00 | 450.00 | 371.00 |

Avots: LVA, 270. f., 1. apr., 37. l., 6. lp.

7. tabula. CENAS PĀRTIKAS PRODUKTIEM UN RŪPNIECĪBAS PRECĒM MAZUMTIRDZniecībā LATVIJĀ 1940. GADĀ

| Produkts | Cena 1940. gada augustā (latos) | Cena 1940. gada decembrī (latos vai rubļos) | Cena decembrī salīdzinājumā ar cenu augustā (%) |
|----------------------------------|---------------------------------|---|---|
| Rūpjaize (1 kg) | 0.20 | 0.40 | 200 |
| Piens (1 l) | 0.22 | 0.55 | 250 |
| Sviests (1 kg) | 2.70 | 7.00 | 260 |
| Olas (10 gab.) | 1.00 | 4.50 | 450 |
| Cukurs (1 kg) | 0.67 | 2.50 | 373 |
| Liellopu gaļa (1 kg) | 1.20 | 3.15 | 262 |
| Cūkgaļas karbonāde (1 kg) | 1.70 | 4.30 | 253 |
| Vīriešu uzvalks (klasisks) | 125.00 | 768.00 | 614 |
| Sporta kostīms | 40.00 | 461.79 | 1 152 |
| Bērnu mētelis (6 gadu vecumam) | 35.00 | 235.00 | 671 |
| Pusvilnas audums "ševlots" (1 m) | 15.80 | 111.00 | 715 |

Avots: LVA, 327. f., 1. apr., 96. l., 15. lp.

Piezīme. Dažām rūpniecības precēm, galvenokārt apģērbiem un apaviem, cenas 1941. janvārī tika samazinātas, jo pēc 1940. gada novembra cenu paaugstinājuma tās ievērojami pārsniedza preču cenas Maskavā.

Vidējā alga mēnesī 1941. gada janvārī–maijā 140 723 rūpniecības sektorā nodarbinātajiem bija 324 rubļi pirms nodokļu samaksas. Tātad patiešām tika sasniegts algu līmenis, kas līdzīgs tam, kāds pastāvēja PSRS.

6. un 7. tabulas rādītāji liecina, ka gan algas, gan pārtikas produktu cenas bija pieaugušas aptuveni līdzvērtīgi – caurmērā apmēram trīs reizes. Ievērojami mazāk pieejamas iedzīvotājiem bija kļuvušas rūpniecības preces, turklāt būtiski bija pazeminājusies to kvalitāte, piemēram, jaunā parauga uzvalki sliktās auduma kvalitātes dēļ izira jau pēc dažām dienām.¹⁸ Taču dzīves kvalitāte Latvijā kopumā bija kritusies būtiski, ar 1941. gada 15. maiju tika noteikti pat sviesta, gaļas un gaļas izstrādājumu tirdzniecības ierobežojumi. Par preču izsīkumu liecina arī tas, ka 1941. gada februārī reālā naudas emisija bija sarukusi līdz 218 milj. latu (1940. gada jūlijā – 230 milj. latu), un tas bija noticis laikā, kad preču cenas bija pieaugušas 3–7 reizes.¹⁹

Īstenojot pāreju uz padomju valūtu, okupācijas vara Latvijas tautsaimniecībai un iedzīvotājiem nodarīja būtiskus zaudējumus. Okupācijas pirmajos mēnešos tika radīti labvēlīgi apstākļi PSRS pilsoņiem preču izpirkšanai par pazeminātām cenām mazumtirdzniecības tīklā, Latvijas pilsoņu ietaupījumi kredītiestādēs tika iesaldēti, bet, ieviešot padomju valūtu, to vērtība ne tikai netika indeksēta, bet tie tika pat konfiscēti (visas summas, kas pārsniedza 1 000 latu, kopumā ap 30 milj. rubļu). Arī tos latus, kuri bija palikuši apgrozībā pēc 1941. gada 25. marta, bez iepriekšēja brīdinājuma izņēma no apgrozības. Latvija bija nokļuvusi ekonomiskajā zonā, kur privileģētām kārtām (augstākajiem Komunistiskās partijas un padomju nomenklatūras darbiniekiem) tika nodrošināts paaugstināts dzīves kvalitātes līmenis, savukārt iedzīvotāju vairākums dzīvoja būtiski sliktākos apstākļos, vidē ar pastāvīgu iztikas līdzekļu deficītu.

Nacionalizācija un kredītiestāžu pārņemšana

Nākamajā dienā pēc padomju varas pasludināšanas, 1940. gada 22. jūlijā, Tautas saeima pieņēma deklarācijas par zemes, banku, lielo rūpniecības, tirdzniecības un transporta uzņēmumu pasludināšanu par valsts, tātad PSRS, īpašumu. Jau 25. jūlijā Latvijas PSR Ministru kabinets izdeva likumu par banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju. Visai zīmīgi, ka šajā sarakstā iekļuva arī bankas un rūpniecības uzņēmumi, kuri jau iepriekš piederēja valstij, Latvijas valstij. Tātad šajā gadījumā visi šie uzņēmumi tika noformēti kā PSRS kara laupījums. Lielākie rūpniecības uzņēmumi visai drīz kļuva par vissavienības pakļautības uzņēmumiem (piemēram, VEF, "Vairogs", "Tosmare"), un tas nozīmēja tiešu pakļautību PSRS ministrijām (tautas komisariātiem).

Banku sektorā pirmās pārmaiņas notika jau pirms 21. jūlija, kad notika pirmā lauksaimniecības banku apvienošana. Šis process noslēdzās 1940. gada 22. augustā, kad tika izveidota Latvijas PSR Lauksaimniecības banka. Šajā bankā bija apvienotas Vispārējā lauksaimniecības banka, Latvijas Zemnieku kredīta banka un Latvijas Zemes banka. Tai bija pakļautas arī visas lauku krājaizdevu sabiedrības.

1940. gada 2. augustā Latvijas Bankai tika pievienota Latvijas Kredītbanka, bet 1940. gada 10. oktobrī, izpildot PSRS TKP 1940. gada 3. oktobra lēmumu "Par PSRS Valsts bankas un PSRS Lauksaimniecības bankas republikānisko kantoru un republiku komunālo banku organizēšanu Lietuvā, Latvijā un Igaunijā", Latvijas Banka ne tikai faktiski, bet arī juridiski kļuva par PSRS Valsts bankas filiāli ar nosaukumu PSRS Valsts bankas Latvijas republikāniskais kantoris. Līdzīgi notika ar Lauksaimniecības banku, kas kļuva par PSRS Lauksaimniecības bankas republikānisko kantorī. Visai simboliski, ka neilgi pirms tam, kad Latvijas Banka zaudēja savu vēsturisko nosaukumu, 1940. gada oktobrī, tika emitētas 20 latu naudas zīmes ar nu jau vairs *de facto* neeksistējošās Latvijas Republikas simboliku.

Uz Hipotēku un zemes bankas bāzes ar 1940. gada 5. augusta valdības lēmumu tika izveidota Latvijas PSR Komunālā banka. Šajā bankā tika iekļautas arī vairākas mazākas kredītiestādes – Rīgas pilsētas Diskonta banka, Rīgas Jūrmalas pilsētas banka, Rīgas Hipotēku biedrība, Rīgas Privāto ķīlu zīmju kredītbiedrība un vēlāk – visas pilsētu krājaizdevu sabiedrības.

Okupācijas pirmajos mēnešos tika nomainīta tikai kredītiestāžu un finanšu pārvaldības iestāžu vadība, taču nostiprinoties padomju vara sāka atbrīvoties no t.s. neuzticamajiem darbiniekiem. Par neuzticamiem tika atzīti tie, kuri iepriekš bija darbojušies kādā politiskajā partijā (izņemot, protams, Komunistisko), kuri saņēmuši kādus Latvijas vai ārvalstu apbalvojumus vai kuriem bija kādi īpašumi. Piemēram, Finanšu TK Kadru daļas priekšnieks R. Baltiņš nebija uzticams, jo viņam piederēja lauku māja ar 29 ha zemes un 1 000 m² zemes gabals Rīgā²⁰. Tomēr strauji atbrīvoties no darbiniekiem ar pieredzi nebija iespējams, jo nebija, ko likt vietā. Tāpēc padomju vara pat izstrādāja īpašu laika plānu ar termiņiem, līdz kuriem jāveic attiecīga līmeņa darbinieku atlase.²¹

Rūpniecība, celtniecība un darbaspēks

Rūpniecības uzņēmumu nacionalizācija notika vairākās kārtās no 1940. gada 25. jūlija līdz 1941. gada martam. Vispirms nacionalizēja lielos un vidējos uzņēmumus (kur strādāja vairāk nekā 20 strādnieku vai arī kuros bija mehānisks dzinējspēks un

vairāk nekā 10 strādnieku), bet līdz 1941. gada martam jau bija nacionalizēti visi uzņēmumi ar mehanizētu dzinējspēku un tie, kuri nodarbināja vairāk nekā piecus strādniekus. Rūpniecības uzņēmumi tika sadalīti pa nozarēm, to darbību vadīja un koordinēja attiecīgās nozares tautas komisariāts (8. tabula), katrā nacionalizētajā uzņēmumā tika iecelts komisārs, bez kura kā valsts pārstāvja piekrišanas nebija spēkā neviens uzņēmuma vadības lēmums. Mazajos un vidējos uzņēmumos par direktoriem bieži tika atstāti bijušie īpašnieki vai direktori, jo padomju varai nebija uzticamu darbinieku, ar kuriem aizstāt iepriekšējo uzņēmumu vadību. Par komisāriem tika iecelti cilvēki ar visdažādāko reputāciju, bieži ar zemu kompetences līmeni. Piemēram, Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija saņēma Finanšu ministrijas pieprasījumu atrast piemērotus vecāko kursu studentus, kas varētu ieņemt komisāru amatus.²²

Visas šīs pārmaiņas izraisīja darba ražīguma un disciplīnas krišanos un produkcijas kvalitātes pasliktināšanos. Strādnieki pēc algas saņemšanas atļāvās neierasties darbā, nerūpējās par iekārtām un darbgaldiem.²³ Latvijas rūpniecība sāka izpildīt centralizētos PSRS pasūtījumus, un tas, ka nebija precīzu ražojamās produkcijas aprakstu un rasējumu, kļuva par normālu parādību. Piemēram, kad stikla fabrikas sāka ražot PSRS standarta degvīna pudeles, izrādījās, ka līdz 20% no tām ir brāķis,

8. tabula. LATVIJAS VIETĒJĀS PAKĻAUTĪBAS RŪPNIECĪBAS UZŅĒMUMIEM NOTEIKTAIS 1941. GADA RAŽOŠANAS APJOMA PLĀNS UN NOZARĒS NODARBINĀTO SKAITS (BEZ VISSAVIENĪBAS PAKĻAUTĪBAS UZŅĒMUMIEM)

| Nozare (atbildīgais komisariāts) | Strādājošo skaits | Ražošanas plāns (milj. rubļu) ¹⁾ |
|----------------------------------|----------------------|---|
| Vietējās rūpniecības TK | 25 135 | 140.9 |
| Vieglās rūpniecības TK | 32 518 | 170.0 |
| Mežrūpniecības TK | 59 072 | 123.0 |
| Pārtikas rūpniecības TK | 20 641 ²⁾ | 104.5 |
| Gaļas un piena rūpniecības TK | | 141.9 |
| Zivsaimniecības galvenā pārvalde | 3 357 | 11.0 |
| Saimniecības TK | – | 3.0 |
| Kopā | 140 723 | 694.3 |

Avots: LVA, 270. f., 1. apr., 37. l., 6. lp.

¹⁾ *Produkcijas vērtība rēķināta 1926. un 1927. gada cenās, nevis faktiskajās cenās.*
²⁾ *Strādājošo skaits Pārtikas rūpniecības un Gaļas un piena rūpniecības TK atsevišķi nav izdalīts.*

jo laikus netika saņemta tehniskā specifikācija. Brāķētas tika arī uz PSRS nosūtītās glāzes.²⁴

Latvijas rūpniecības uzņēmumi 1940. gada beigās–1941. gadā tika strauji apvienoti, bet to darbības prioritārs virziens bija PSRS militārā kompleksa vajadzību apmierināšana. Latvijas rūpniecība faktiski kļuva par PSRS militārā kompleksa sastāvdaļu. Jau 1940. gada oktobrī PSRS valdības līmenī tika pieņemts lēmums par lielas militāras aviācijas rūpnīcas būvi Rīgā, bijušās cariskās Krievijas laika rūpnīcas "Provodņik" teritorijā. Šīs rūpnīcas (Nr. 464) izveide notika uz visas Latvijas tautsaimniecības rēķina. No rūpniecības uzņēmumiem tika rekvizēti darbgaldi (Liepājas "Tosmarē" šā iemesla dēļ 1941. gada martā pat izcēlās strādnieku nemieri²⁵), kā arī tika mobilizēts labākais darbspēks. Rūpnīcas vajadzībām bija iecerēta jauna aerodroma izbūve, VEF pievārtē nojaucot vairākus daudzstāvu apbūves kvartālus. Šī ideja neīstenojās vienīgi laika trūkuma dēļ un tāpēc, ka Maskavas pārstāvji vietu atzina par ģeoloģiski nepiemērotu.²⁶ Rūpnīcai bija jāsāk darboties jau 1941. gadā, un PSRS Aviācijas rūpniecības TK aprēķinātās projekta izmaksas bija 135 milj. rubļu.

Latvijas teritorijā tika izvēsta plaša militāro objektu celtniecība, vienlaikus tika būvēti vairāki militārie aerodromi un dzelzceļa līnijas. Tas izraisīja akūtu darbspēka trūkumu Latvijas teritorijā, dzelzceļa izbūvei vien atbildīgās institūcijas papildus pieprasīja 12 500 strādnieku. 4 700 strādnieku bija nepieciešami arī jau minētās rūpnīcas Nr. 464 vajadzībām. Aerodromu būvē no 1941. gada pavasara līdz Vācijas un PSRS kara sākumam katru dienu bija mobilizēti apkārtējo pagastu zemnieki. 1941. gada jūnijā 11 militāro objektu celtniecībā piespiedu kārtā tika nodarbināti 15–19 tūkst. zirgu pajūgu un tāpat vismaz tikpat liels skaits zemnieku dienā. Celtniecības plānā bija paredzēts vēl lielāks zirgu pajūgu skaits – 25 570 diennaktī.²⁷ Redzot, ka Latvijas varas iestādes nespēj darbspēka problēmu atrisināt, talkā nāca Maskava. PSRS TKP un VK(b)P CK 1941. gada 26. martā pieņēma lēmumu "Par valsts darba rezervju sagatavošanu Latvijas PSR", kas paredzēja 16 700 14–17 gadu vecu jauniešu mobilizāciju mācībām 27 arodskolās. Patiesībā tas nozīmēja šo jauniešu tūlītēju iesaisti militāro objektu celtniecībā. Katrai skolai bija paredzēta sava "ražošanasmācību bāze", piemēram, rūpnīcas Nr. 464 vadība plānoja tai piešķirtos 1 200 jauniešus jau no pirmās iesaukšanas dienas norīkot celtniecības darbos. Protams, darba algas jauniešiem nebija paredzētas. Visvairāk jauniešu mobilizēt bija iecerēts no Latgales (26.3% no tur esošo jauniešu skaita), citos reģionos un galvaspilsētā skaits svārstījās no 20% līdz 26%.²⁸ Neraugoties

uz visiem šiem pasākumiem, Latvijas PSR vadība bija spiesta atzīt, ka darbspēka pieprasījums tiek apmierināts tikai par 50–60%, un izskatīja iespējas ražošanā un celtniecībā iesaistīt lielāku skaitu sieviešu.²⁹

Lauksaimniecība

K. Ulmaņa valdīšanas laikā lauksaimniecība bija prioritāra Latvijas tautsaimniecības nozare, kas saņēma ekonomisku un ideoloģisku atbalstu. Līdz ar Latvijas okupāciju un pievienošanu PSRS situācija radikāli mainījās. Tika pasludināts kurss uz Latvijas kā industriālas padomju republikas veidošanu. Rūpniecība padomju varas saimniekošanas pirmajā gadā saņēma vairāk vai mazāk efektīvas investīcijas, turpretī lauksaimniecība tika gatavota padomju lauksaimniecības politikas virsmērķim – kolektivizācijai. Lauksaimniecības vienīgais uzdevums bija nodrošināt valsts industriālos centrus ar nepieciešamo pārtikas apjomu. PSRS valdība uzskats, ka visefektīvāk to var izdarīt, lauksaimniecībā ieviešot kolektīvas ražošanas metodes. PSRS vadība uzskatīja, ka 1929.–1933. gadā īstenotā lauksaimniecības kolektivizācija norisējusi veiksmīgi un devusi nepieciešamos rezultātus, bet tas, ka dramatiski krities dzīves līmenis laukos, nevienu īpaši neinteresēja. Līdzīgs liktenis tuvākā pusotra gada laikā gaidīja Latvijas lauksaimniecību. Precīzas norādes kolektivizācijas sagatavošanai tika dotas no Maskavas.

Latvijas PSR Ministru kabineta 1940. gada 29. jūlijā pieņemtais likums "Par zemi" bija Tautas saeimas 22. jūlija deklarācijas "Par zemi" loģisks turpinājums, kas konkretizēja turpmāko rīcību lauksaimniecības zemes jautājumos.

1. Valsts zemes fondā tika ieskaitītas zemes, kuras līdz šim bija valsts īpašumā un tai vairs nebija vajadzīgas; visas baznīcu, draudžu un klosteru zemes; visas tautas ienaidnieku un zemes spekulantu zemes; tā daļa no bijušajiem īpašniekiem piederošās zemes, kas pārsniedza 30 ha.

2. No valsts zemes fonda līdz 10 ha lielumam paplašināmas siksaimniecības, kuras līdz šim bija mazākas.

3. Pēc siksaimniecību paplašināšanas zeme piešķirama jaunu saimniecību veidošanai (platībā līdz 10 ha) Latvijas PSR pilsoņiem, kuru nodarbošanās ir lauksaimniecība un obligātajā aktīvajā karadienestā iesauktajiem pilsoņiem, kuru nodarbošanās līdz dienestam bija lauksaimniecība.

Latvijā kopumā tika iedalīta zeme 47 487 jaunu zemnieku saimniecību veidošanai (oficiāli – 474 870 ha), kā arī tika piešķirta papildu zemes platība (75 000 ha) 22 882 saimniecībām.³⁰ Bija pilnīgi skaidrs, ka paši jaunsaimnieki savas saimniecības nespēs apstrādāt, to atzina arī tā laika amatpersonas. Velkot

paralēles ar kolektivizāciju PSRS 20. gs. 30. gados, nākas secināt, ka tas arī bija galvenais šīs zemes reformas mērķis līdz ar centieniem vājināt lielās zemnieku saimniecības. Tas pavēra darbības iespējas t.s. sociālistiskajam sektoram – mašīnu un traktoru stacijām (MTS) un mašīnu un zirgu iznomāšanas punktiem. Jau 1941. gada pavasarī tika organizēta kolektīva jaunsaimnieku zemju apstrāde, pārējo lauksaimniecības zemju kolektivizācija bija jāuzsāk 1941. gada rudenī. Kā liecina 1940. gada nogalē izstrādāti plāni, kolektivizācijai vispirms bija jāsākas Latgalē.³¹ 1941. gada pavasarī visā Latvijas teritorijā jau tika organizētas zemes kopējas apstrādes biedrības, tika izveidotas 50 MTS, to skaits līdz gada beigām bija jāpalielina līdz 100. Katrā pagastā, nacionalizējot spēcīgu zemnieku saimniecību, tika izveidots mašīnu un zirgu iznomāšanas punkts. Latvijā martā bija izveidots 15 sovhozu, maijā tika pieņemts lēmums nodibināt vēl 18 sovhozu. Sovhozu izveidei tika nacionalizētas aptuveni 200 zemnieku saimniecības.³² Kolektivizāciju pārtrauca un uz vairākiem gadiem aizkavēja Vācijas uzbrukums PSRS.

Neapšaubāmi, ka padomju varas lauksaimniecības politika samazināja lauksaimniecības produktivitāti, taču vēl ne tik lielā mērā, kā tas būtu noticis, īstenojot nākamās kolektivizācijas posmus. PSRS iestādes nevēlējās zemniekiem maksāt saražotās produkcijas patieso vērtību, tāpēc ievērojamo daļu produkcijas, sākot ar 1941. gadu, bija iecerēts iekasēt administratīvā veidā – uzlikt produkcijas obligātas nodevas, par kurām tika maksāts tikai simboliski. Nodevu apjoms proporcionāli ievērojami pieauga, ja saimniecība bija platības ziņā lielāka vai arī ja tajā tika izmantots algots darbspēks. Kad obligātās nodevas bija izpildītas, produkciju varēja nodot jau par augstākām cenām. Piemēram, par obligāto nodevu veidā nodoto sviestu valsts 1941. gada jūnijā maksāja 3.40 rbļ./kg, bet par pārpalikumu varēja dabūt 5.80 rbļ./kg. Veikalos cena bija 7.00 rbļ./kg.

Nodokļu politika

PSRS nodokļu sistēmai atbilstoši nodokļi Latvijā tika ieviesti, sākot ar 1940. gada decembri. Tomēr nodokļu sistēma bija sarežģītāka nekā PSRS, jo Latvijā joprojām bija iedzīvotāju kategorijas, kuras nodarbojās gan ar uzņēmējdarbību, gan arī ar individuālo saimniekošanu laukos. Nodokļi vistiešākajā veidā bija vērsti uz to, lai šīs kategorijas ievērojami vājinātu.

Lauksaimniecībā jaunais nodoklis tika ieviests no 1941. maija, centralizēti nosakot vidējās ienākuma normas no vienības (ha zemes vai mājdzīvnieka). Šo normu varēja par 30% paugstināt vai pazemināt atkarībā no aprīņķu un pagastu ekonomiskās situācijas. Aramzemes peļņa tika rēķināta 300 rubļu

par ha gadā, bet govju īpašnieka potenciālie gada ienākumi – 280 rubļu. Atlaides saņēma padomju zemes reformas jaunsaimnieki, saimniecības, kuru ienākumi nepārsniedza 1 200 rubļu gadā, un zemes kopapstrādes biedrību un lauksaimniecības arteļu biedri, savukārt par 25–50% nodokļi bija jāpalielina tām saimniecībām, kuras bija turīgas un izmantoja algotu darbspēku. Lielākajām saimniecībām nodokļi sasniedza grandiozu apmēru, piemēram, ja gada ienākumi bija lielāki par 10 000 rubļiem, nodoklis bija 1 515 rubļu plus 55% no gada ienākumu summas, kas pārsniedza 10 000 rubļu.³³ Līdzīgas progresīvā ienākuma nodokļa likmes tika piemērotas uzņēmējiem, kuri izmantoja algotu darbspēku. Piemēram, ja visu veidu gada ienākumi bija 8 400–12 000 rubļu, bija jāmaksā 1 524 rubļu nodoklis plus 38% no summas, kas pārsniedza 8 400 rubļu.³⁴

Pārējām iedzīvotāju kategorijām (strādniekiem, ierēdņiem, radošo profesiju pārstāvjiem) bija jāmaksā ienākuma nodoklis, kura likme bija atkarīga no mēneša izpeļņas. Ar ienākumiem 150 rubļu mēnesī šis nodoklis bija 1.5% no darba algas. Ja ienākumi pārsniedza 1 000 rubļu mēnesī, likme sasniedza 8%, bet virs 2 000 rubļiem – 10.5%. Ienākuma nodoklis privātajām praksēm bija ar augstāku likmi (3.5–30.1%).

Ar 1941. gada 1. jūliju Latvijā bija paredzēts ieviest apgrozījuma nodokli atbilstoši likmēm pārējā PSRS teritorijā – tas nozīmētu būtisku cenas pieaugumu pārtikas precēm. Citām preču kategorijām apgrozījuma nodoklis bija ieviests jau 1941. gada pirmajā pusē.

Valsts budžeta sagatavošana

Īpašas ievēribas vērtā ir Latvijas PSR pirmā budžeta sagatavošana. Budžeta izstrāde sākās brīdī, kad lata devalvācija līdz PSRS rubļa līmenim vēl nebija pabeigta. Budžetu izstrādājošās Latvijas amatpersonas nepārprotami bija noticejušas PSRS propagandai par labklājības valsti ar augstām sociālajām garantijām. 1940. gada decembrī uz PSRS Finanšu TK nosūtītajā budžeta projektā bija paredzēti izdevumi 731 252 000 rubļu apjomā. PSRS puses atbildē bija norāde budžetu pārstrādāt, maksimālo izdevumu summu nosakot 445 673 000 rubļu. Budžeta pārstrādāšanas rezultātā izdevumi pieauga līdz 907 415 000 rubļu. Vislielākās domstarpības bija par sociālo nodrošinājumu – Latvija vēlējās 112 milj. rubļu, bet PSRS piekrita tikai 34 milj. rubļu. Krietni atšķīrās arī pieprasījums un piedāvājums izglītības jomā. Debates bija visai saspringtas. Latvijas puse piedāvāja arī budžeta variantu ar ievērojamo deficītu (ieņēmumi 1 017 milj. rubļu, bet izdevumi – 1 411 milj. rubļu).³⁵ Nepārsteidz, ka 1941. gada sākumā LK(b)P CK tika izskatīts

LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBA NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS GADOS (1941. GADA JŪNIJS – 1945. GADA MAIJS)

1941. gada 22. jūnijā Vācija uzsāka pēkšņu uzbrukumu savai iepriekšējai sabiedrotajai PSRS. Izmantojot pārsteiguma momentu, Vācija kara pirmajos mēnešos guva ievērojamus panākumus un okupēja lielas PSRS teritorijas. PSRS karaspēkam atkāpjoties, tika aizvestas vieglāk transportējamās vērtības (sk. 10. tabulu). 1. jūlijā tika ieņemta Rīga, drīz pēc tam – visa Latvijas teritorija. Vācieši tika sagaidīti kā atbrīvotāji, bet cerības par neatkarīgas valsts atjaunošanu neattaisnojās. Latvija tika iekļauta vienā administratīvajā vienībā ar Lietuvu, Igauniju un Baltkrieviju – Ostlandē. Latvijā tika izveidota vācu civilpārvalde un tai tieši pakļauta Zemes pārvalde, kurā par konkrētām nozarēm atbildēja ģenerāldirekcijas. Tomēr šo iestāžu tiesības nebija lielas, realitātē situāciju kontrolēja vācu ierēdņi, kuru skaits okupācijas laikā sasniedza 25 000. Latvija ar tās iedzīvotājiem un mantu tika uztverta kā Vācijas kara laupījums, kas atkarots no PSRS.

Nacistu ekonomiskās politikas pamatprincipi

Diezgan precīzi un atklāti Vācijas galvenos mērķus okupētajos austrumu apgabalos 1941. gada novembrī definēja Hermanis Gērings: austrumu apgabali nežēlīgi jāekspluatē, tur jārikojas kā Vācijas kolonijās. Šis pamatprincips tika arī īstenots, atšķirās tikai viedokļi, cik intensīvai šai ekspluatācijai jābūt. Okupēto austrumu apgabalu ministrijas vadītājs Alfrēds Rozenbergs uzskatīja, ka jāizmanto arī austrumu apgabalu ražošanas spējas, nevis tie vienkārši izlaupāmi. Līdzīgi uzskatīja arī *Deutsche Reichsbank* prezidents un saimniecības ministrs Valters Funks, kas jau 1941. gada 12. oktobrī runāja ne tikai par Baltijas valstu lauksaimniecības potenciālu (piemēram, iespēju Vāciju gadā apgādāt ar sviestu 64 milj. reihsmarku apjomā, kas būtu puse no Vācijai nepieciešamā sviesta ievaduma), bet arī par rūpniecību, kam esot lielas eksporta spējas, kā arī par ostu izmantošanu un tirdzniecības centru veidošanu.³⁸ Tika uzsvērts, ka Baltijā salīdzinājumā ar pārējo PSRS teritoriju ir augstāks potenciāls ekonomiskam uzplaukumam. Lai atvieglotu pārtikas izvešanu uz Vāciju un fronti, bija iecerēts attīstīt pārtikas produktu pārstrādes rūpniecību. Lai veicinātu dažādu vācu uzņēmumu ienākšanu Baltijā, 1942. gada janvārī ar reihskomisāra rīkojumu vācieši varēja šeit dibināt uzņēmumus, balstoties uz Vācijas likumiem.

jautājums par Finanšu TK vadošo darbinieku uzticamību – iespējams, ka spraiģās debātes bija nokaitinājušas Maskavas amatpersonas.

Budžeta sagatavošana, koriģēšana un izpilde kopumā notika haotiski. Latvijas PSR budžets tika apstiprināts PSRS Augstākās padomes 1. sasaukuma 8. sesijas laikā (1941. gada 25. februāris – 1. marts). Šajā dokumentā ieņēmumi un izdevumi apstiprināti 916 772 000 rubļu apjomā. Galvenos ieņēmumus veidoja apgrozījuma nodoklis (219 milj. rubļu), atskaitījumi no valsts uzņēmumu ieņēmumiem (333 milj. rubļu) un nodokļi no iedzīvotājiem (126 milj. rubļu). Izdevumu lielākās pozīcijas bija 242 milj. rubļu tautsaimniecības finansēšanai, 231 milj. rubļu sociāli kultūrāliem mērķiem un 364 milj. rubļu vietējo budžetu izdevumiem.³⁶

Šis budžeta variants jau pēc pāris mēnešiem tika koriģēts. Piemēram, Finanšu TK Tautsaimniecības finansēšanas pārvalde 1941. gada janvārī sagatavoja un iesniedza TKP budžeta grozījumus 1. ceturksnim, palielinot izdevumus par 56 milj. rubļu un nesniedzot paskaidrojumus, kur šādu summu iegūs, kā arī to iepriekš nesaskaņojot ar Finanšu TK Budžeta pārvaldi.³⁷

Savukārt 1941. gada martā Finanšu TK amatpersonas, par budžetu informējot Latvijas PSR Augstākās padomes deputātus, jau izmantoja budžeta variantu, kur ieņēmumi pārsniedza 1 mljrd. rubļu. Dokuments ļauj secināt, ka ievērojami augusi sabiedriskā (valsts) sektora loma budžeta ieņēmumu izpildē. Budžeta 1940. un 1941. gada ieņēmumu salīdzinājums sniegts 9. tabulā.

Padomju vara populistiski apgalvoja, ka budžeta ieņēmumu daļas izpilde novelta no iedzīvotāju pleciem un par lielāko daļu ieņēmumu rūpējas valsts, neminot faktu, ka valsts atņēmusi iedzīvotājiem lielāko daļu īpašumu un ietaupījumu.

9. tabula. 1940. UN 1941. GADA BUDŽETA IEŅĒMUMU SALĪDZINĀJUMS (tūkst. rubļu)

| Ieņēmumu veids | 1940. gads | | 1941. gads | |
|---|------------------|--------------------|--------------------|--------------|
| | Summa | % | Summa | % |
| Sabiedriskās saimniecības kopējie ienākumi, t.sk. | 76 431.7 | 26.7 [26.5] | 830 115.5 | 81.5 |
| Agrozījuma nodoklis | 69 029.0 | 24.0 | 218 973.0 | 21.5 |
| Atskaitījumi no peļņas | 4 202.7 | 1.4 [1.5] | 401 447.2 | 39.0 |
| Valsts sociālās apdrošināšanas līdzekļi | – | – | 30 000.0 | 2.8 [2.9] |
| Ienākuma nodoklis un nodoklis no uzņēmumiem par bezpreču darījumiem | 1 200.0 | 0.4 | 9 256.0 | 0.9 |
| Ienākumi no mežiem | 12 862.0 | 4.5 | 12 630.0 | 1.2 |
| Aizņēmumi bankās | 9 080.2 | 3.1 [3.2] | – | – |
| Iedzīvotāju maksājumi, t.sk. | 211 540.5 | 73.3 [73.5] | 188 797.0 | 18.5 |
| Nodokļi un nodevas | 142 332.7 | 49.0 [49.4] | 164 965.0 | 16.5 [16.2] |
| Valsts aizņēmumi | – | – | 12 760.0 | 1.2 [1.3] |
| Mācību un ārstēšanās maksas | 12 685.6 | 4.3 [4.4] | 828.9 | 0.7 [0.1] |
| Muita | 38 580.0 | 13.4 | – | – |
| Kopā | 287 972.2 | 100.0 | 1 018 912.5 | 100.0 |

Avots: LVA, 327. f., 1. apr., 93. l., 1. un 2. lp.

Piezīmes. Avotā norādītie 1940. gada sabiedriskās saimniecības kopējie ienākumi mazāki par atsevišķo ienākumu veidu kopsummu. Procentu norādēm aritmētiski pareizie skaitļi norādīti kvadrātiem.

10. tabula. NO LATVIJAS BANKAS (PSRS VALSTS BANKAS LATVIJAS REPUBLIKĀNISKĀ KANTORA) UN REPUBLIKĀNISKAJĀM NODAĻĀM 1941. GADA 22.–27. JŪNIJĀ IZVESTĀS VĒRTĪBAS (izziņa)¹⁾

| Datums | Apraksts | Vērtība (rubļos) ²⁾ |
|---------------------------------|--------------------------|--------------------------------|
| 22. jūnijs | Sudraba lati | 1 796 000 |
| 22. jūnijs | 96 kg zelta (stieņos) | 377 212 |
| 23. jūnijs | Zelts cara laika monētās | 9 454 530 |
| 23. jūnijs | Dārgmetāli | 483 359 |
| 23. jūnijs | Sudraba lati | 1 400 000 |
| 23. jūnijs | Valūta | 3 474 |
| 24. jūnijs | Dažādi dārgmetāli | 147 862 |
| 24. jūnijs | Sudraba lati | 1 600 000 |
| 26. jūnijs | Padomju nauda | 99 043 331 |
| 26. jūnijs | Sudraba monētas | 730 000 |
| 26. jūnijs | Niķeļa monētas | 109 000 |
| 26. jūnijs | Bronzas monētas | 130 000 |
| 26. jūnijs | Dārgmetāli | 147 328 |
| 26. jūnijs | Šauļu nodaļas vērtības | 33 375 |
| 27. jūnijs | PSRS rubļi u.c. vērtības | 29 918 400 |
| Kopā izvests no Rīgas | | 145 373 771 |
| No citām Latvijas nodaļām | | 71 681 070 |
| Kopā no Latvijas izvests | | 217 054 841 |

Avots: LVA, 101. f., 1. apr., 46. l., 46. lp.

¹⁾ No Rīgas izvesto vērtību kopsumma par 100 rbl. pārsniedz avotā norādīto summu.

²⁾ Patiesā izvestā vērtība bija ievērojami lielāka, jo, piemēram, šajā izziņā sudraba latu vērtība aprēķināta pēc kursa 1 lats pret 1 rubli, bet sudraba latu vērtība bija ievērojami augstāka. Nav pieskaitīta arī nacionalizēto banku seifu vērtība.

Postījumi Vēcīgā. 1941. gada jūnijs. (Latvijas Kara muzeja krājums)



Rūpniecība

Latvijas rūpniecības uzņēmumi, ko bija nacionalizējusi PSRS, ar dažādiem nosacījumiem tika iznomāti vācu firmām. VEF tika iznomāta firmai AEG, gumijas fabrika "Kvadrāts" – firmai *Phoenix*. Tāpat kā padomju okupācijas periodā Latvijas rūpniecība bija orientēta uz militāro pasūtījumu izpildi. Visi lielākie rūpniecības uzņēmumi tika iekļauti kara rūpniecības uzņēmumos, armijas pasūtījumus 1942. gada janvārī izpildīja 174 uzņēmumi, no tiem 72 uzņēmumos militārās rūpniecības pasūtījumi veidoja vairāk nekā pusi no darbu apjoma.³⁹ 1942. gada laikā izpildīti armijas pasūtījumi par 100.5 milj. reihsmarku (*Reichskreditkassenscheine*; RM).⁴⁰

Dažas Vācijas rūpnīcas daļu no ražošanas procesa izvietoja Latvijā, lai izvairītos no smagajām bombardēšanām, kam, sākot ar 1943. gadu, bija pakļauta Vācijas rietumdaļa. Savukārt citi uzņēmumi uz Vāciju pārvietoja veselās ražotnes, darbgaldus. Dažas ražotnes tika iznīcinātas, jo vācu iestādes par lietderīgāku uzskatīja iekārtu izmantošanu izejvielām. Piemēram, Milgrāvja superfosfāta fabrikas sērskābes glabātavas tika sazāģētas un aizvestas uz Vāciju, jo tās bija no svina. Daļa iekārtu tika izvesta arī austrumu virzienā un nodota vācu karaspēka rīcībā.

Latvijas rūpniecības ražošanas apjoma kritumu veicināja arī darbaspēka trūkums. Mobilizācijas un darbaspēka vervēšana uz Vāciju deva savus rezultātus. 1943. gadā pat tika izdots īpašs reihskomisāra rīkojums, kas atļāva slēgt uzņēmumus, ja to strādnieki nepieciešami svarīgāku kara uzdevumu izpildei.

Lauksaimniecība

Bažas par to, ka vācieši anulēs Latvijas agrārās reformas (1920–1938) rezultātus un par likumīgajiem īpašniekiem pasludinās bijušos īpašniekus – vācu aristokrātus, tomēr nepiepildījās. Vācu iestādes nesteidzās arī ar zemes īpašuma tiesību atjaunošanu latviešu zemniekiem. Šo kavēšanas varēja rosināt ambiciozie plāni Baltiju pēc kara pārvācot un ievērojamu daļu iedzīvotāju pārvietot uz Krievijas austrumu apgabaliem. 1941. gada septembrī tika anulēta t.s. padomju zemes reforma, un lielākas vai mazākas represijas tika vērstas pret padomju jaunsaimniekiem. Aptuveni 1 500 jaunsaimnieku tika nosūtīti lauku darbos uz Vāciju, dažos pagastos pat arestēti un kādu laiku turēti Rīgas centrālcietumā. Īpašumtiesības sāka atjaunot tikai 1943. gadā, kad vācu armija jau cieta smagas sakāves austrumu frontē.

Galvenais lauksaimniecības uzdevums vācu okupācijas laikā bija dot iespējami lielāku produkcijas daudzumu Vācijas un tās karaspēka vajadzībām.

Līdzīgi kā rūpniecībā, arī lauksaimniecībā trūka darbaspēka. To nodrošināt mēģināja ar administratīvām metodēm, lauku darbos sezonāli iesaistot plašus iedzīvotāju slāņus. 1942. gadā visiem skolēniem, kas bija sasnieguši 14 gadu vecumu, lauku darbos bija jānostrādā trīs mēneši. Tāpat visām 17–45 gadus vecajām sievietēm neatkarīgi no ģimenes stāvokļa (izņemot vācietes), kas nebija iesaistītas ražošanā, bija jānodarbojas divu nedēļu lauku darbos septembrī, lai palīdzētu novākt ražu. 1943. gadā sakarā ar strādnieku nosūtīšanu lauku darbos tika uz laiku apturēta daļa to rūpniecības uzņēmumu darbība, kuri nepildīja stratēģiskus kara pasūtījumus.

Vācu okupācijas varu neinteresēja, cik augsta ir lauksaimniecības produktivitāte, bet interesēja maksimāli lielu produkcijas daļu iegūt savām vajadzībām. Lai sasniegtu šo mērķi, vācieši pat izdeva kuriozu likumu – paziņoja, ka visi iegūtie lauksaimnieciskie ražojumi uzskatāmi par apķīlātiem. Tika precizēts, ka augu gadījumā apķīlājums tiek uzlikts no tā atdalīšanas no zemes, bet ražojumos no mājlopiem – līdz ar to iegūšanu. Tika noteikti stingri ierobežojumi, cik daudz lauksaimniecības produkcijas laucinieki drīkst paturēt savām vajadzībām, rēķinot uz vienu ģimenes locekli. Tika aizliegta arī lauksaimniecības produktu pārstrāde, piemēram, sviesta vai krējuma ieguve saimniecības vajadzībām. Tādējādi lauksaimnieki brīvi nevarēja rīkoties ar savu saražoto produkciju, un nav pārsteigums, ka saruka lauksaimniecības produktivitāte. Tā kritās arī citu apstākļu dēļ – nebija pieejami minerālmēsli un spēkbarība. Daļa laucinieku izvēlējās riskēt un daļu savas produkcijas realizēt melnajā tirgū, kur cenas bija 10 un vairāk reizu augstākas.

Neraugoties uz to, vācu iestādēm izdevās no Latvijas lauciniekiem ievākt ievērojamu produkcijas daudzumu, piemēram, 21 345 t sviesta 1942. gadā un 20 613 t sviesta 1943. gadā. Sviests bija tas lauksaimniecības produkts, kuru vācieši Latvijā gribēja iegūt visvairāk, par to arī jau kopš 1941. gada septembra sāka relatīvi labāk maksāt – 1.90 RM par kg (reihsmarkās rēķinot, 1941. gada jūnijā šī cena bija 0.58–0.60 RM).⁴¹

Vācu okupācijas laikā dzīves līmenis laukos bija ievērojami augstāks nekā pilsētās, kur valdīja pastāvīgs pārtikas trūkums. Pilsētniekiem bija jāapmierinās ar tām pārtikas devām, ko atvēlēja vācu iestādes, savukārt laucinieki spēja atrast veidu, kā daļu no savas produkcijas nobēdzināt vai realizēt pa nelegālajiem kanāliem.

Naudas politika

Okupējot Latviju, vācu režīms īstenoja līdzīgu monetāro politiku, kā pirms tam bija īstenojis padomju režīms. Tika noteikts ļoti augsts Vācijas valūtas – reihsmarkas – kurss attiecībā pret apgrozībā esošo PSRS rubli (1 RM = 10 rbļ.). Šī nauda bija derīga tikai okupētajās teritorijās, savukārt Vācijā apgrozībā esošās naudas zīmes nebija derīgas ārpus Vācijas teritorijas. Neraugoties uz to, ka zināmas latviešu aprindas, t.sk. ietekmīgi Latvijas Bankas darbinieki, cerēja uz lata emisijas atjaunošanu un par šo ieceri ziņoja arī oficiālais laikraksts *Tēvija*⁴², šī iecere neīstenojās. 1941. gada jūlija sākumā ar uzdruku "Latvija, 1941. gada 1. jūlijs" pat bija apzīmogotas Latvijas Bankā palikušās Latvijas naudas zīmes, taču tālāka virzība šim procesam netika dota vācu iestāžu iebildumu dēļ. Par derīgiem uz laiku tika atzīti PSRS rubļi, kā arī reihsmarkas. Nav pārsteigums, ka vācu iestādes labprāt kā maksāšanas līdzekli sākotnēji izmantoja arī rubļus (tajos pat tika maksātas vācu karavīru algas)⁴³, jo tie lielā apjomā bija iegūti kā kara laupījums (kopumā ap 92.4 milj. rubļu, t.sk. 35.0 milj. rubļu Liepājā un 10.4 milj. rubļu Jelgavā).⁴⁴ Vienlaikus ar lielu padomju un vācu naudas masu iepludināšanu tika aizliegts paaugstināt cenas (kuras pēc noteiktā kursa bija 4–5 reizes zemākas nekā Vācijā) un vietējās algas. Šādas politikas rezultātā no veikalu skatlogiem pazuda tas, kas vēl bija palicis pēc padomju okupācijas perioda saimnieciskās politikas. Pēc četriem mēnešiem (identiski kā iepriekš padomju vara) vācu okupācijas vara cenas paaugstināja.

Tomēr Latvijā vairs nebija tādu resursu kā pirms gada, turklāt reihsmarkas praksē bija vēl nevērtīgākas nekā iepriekš padomju rubļi. Tāpēc 1941. gada oktobra būtiskais cenu paaugstinājums nekādas reālas pārmaiņas neradīja. Latvijas teritorijā uzplauka maiņas tirdzniecība un t.s. melnais tirgus. Privātās attiecībās norēķini tika veikti ar alkoholu, cigaretēm un pārtikas produktiem naudas vietā. Vācu okupācijas vara to centās apkarot, par spekulāciju un maiņas tirdzniecību uzliekot arvien bargākus sodus, bet bez rezultātiem. Vācu vara Latvijas teritorijas iedzīvotājiem preču iegādi normēja. Tika noteiktas dienas, mēneša vai ceturkšņa normas atsevišķām preču grupām, un iedzīvotājiem tika izdalītas attiecīgās kartītes. Uzreiz gan kartītes neieviesa, sākotnēji tika noteikti tikai iegādājamo preču daudzuma ierobežojumi. Maizi 1941. gada jūlijā viens pircējs varēja iegādāties ne vairāk kā 1 kg, miltus – 2 kg, olas – 10 gab., sērskociņus – 5 paciņas utt.⁴⁵

Naudu daļēji aizstāja arī punktu zīmes (*Punktworthschein*), tautā sauktas arī par šeinēm. Iedzīvotājiem tās tika izsniegtas

11. tabula. VALSTS NOTEIKTĀS CENAS 1941. GADĀ SALĪDZINĀJUMĀ AR T.S. MELNĀ TIRGUS CENĀM 1941.–1944. GADĀ (pārreķinot reihsmarkās)

| Produkcijas veids | Fiksētā valsts cena 1941. gada jūlijā | Fiksētā valsts cena 1941. gada oktobrī | Cena t.s. melnajā tirgū |
|---------------------------|---------------------------------------|--|-------------------------|
| Cūkgaļas karbonāde (kg) | 0.60 | 1.24 | 20–30 |
| Cūkas speķis (kg) | 0.53 | 0.94 | 20–30 |
| Sviests (kg) | 1.00 | 1.80–2.20 | 30–40 |
| Biezpiens, pilnpiena (kg) | 0.30 | 0.95 | – |
| Olas | 0.045 | 0.06–0.08 | – |
| Degvīns | – | 1.70–2.20 | 60–120 |
| Tabaka (papirosi 20 gab.) | – | 0.30 | 8–10 |
| Cukurs | 0.25 | 0.50–0.75 | 40–50 |

Avots: Tēvija. 1941.–1944.

par varas iestādēm nodotiem produktiem. Iesniedzot šīs zīmes, iedzīvotājiem bija tiesības iegādāties rūpniecības preces, un arī tas noteica, ka augstāka dzīves kvalitāte bija Latvijas laukos.

Augstās melnā tirgus cenas (sk. 11. tabulu) apliecina apgrozībā esošās naudas zemo vērtību. To vēl vairāk pazemināja dažādi populistiski soļi. Piemēram, ciešot zaudējumus austrumu frontē, ar 1943. gada 1. jūniju tika sākta padomju varas nacionalizēto noguldījumu kompensācija.

1944. gadā vācu iestādes paaugstināja dažu preču cenas, taču arī šis solis reālo situāciju nemainīja – apgrozībā esošajai naudai vērtības nebija.

Kreditiestādes

Latvijas Banka visas savas tiesības, t.sk. naudas emisijas tiesības, neatguva, tomēr noteiktas funkcijas pildīja. Piemēram, tās Centrālās nodaļas Likvidācijas daļa turpināja vēl pirms Latvijas okupācijas Latvijas Kredītbankas uzsāktās uzņēmumu likvidācijas lietas. Funkcijas pildīt turpināja arī padomju varas gados izveidotā Komunālā banka. 1941. gada 22. oktobrī Latvijas Banka, Valsts Zemes banka, Latvijas Komunālā banka, Latvijas Rūpniecības banka un Pasta krājcase sniedza kopīgu paziņojumu, ka bilances un visi rēķini no 1941. gada 1. novembra tiks sagatavoti vācu markās.⁴⁶

Nekustamās mantas nodoklis, lauksaimniecības produkcijas nodevas un darba norikojumi, iepirkšanās zīmes, pārtikas preču normas un patēriņa norēķins - Latvijas iedzīvotāju ikdienas regulējums vācu okupācijas laikā. (Latvijas Kara muzeja krājums.)

Table with columns: Datums Am, Aļauts nokaut, Personu skaits, Pienskaitļiem, Atvēršam par, Pienskājis daudzums, Pieprikas, Pārdois, Nokauts, Iegūtais kopējais, Ieraksta izdāvētāja paraksts un pasvaldības zīmogs.

Pašvaldības zīmogs Dienstzīģel (Official seal of the municipality)

Galas patēriņa norēķins Fleischverbrauchs-Nachweis

laikā no 1942. g. 31. oktobra līdz 1943. g. 28. februārim... Saimniecības (saimes) īpašnieka vārds, uzvārds: Anna Roberts

Table: Eintragungen über die Aushändigung von Karten. Aizīmes par kartiņu izsniegšanu normēto preču iegād. Columns: Datum der Aushändigung, Bezeichnung der Karte, Serie und Nummer, Behörde.

Bezugsbüchlein apgādes grāmatīņa. Ser. B Ne 630536. 24 23 22 53 52 51 50 49 48

Pavēste. Vitrupes pagasta vecākais Jūs uzaicina ierasties Vitrupes pagastā 1944. g. 31. jūnijā, pulksten divpadsmit.

1943/44. saim. gada galas nodevas paziņojums. Iekam Gustam Eksim dzīv. Silos. ar Valkas apr. lauksaimniecības savienības vadītāja rakstu Nr. 522 no 8. g. 7. VI Jūs u līķta obligāta galas nodeva.

nodokļu kvīts. Saņēmts 1944. g. lauku nekustamas mantas nodokļa kvīts Nr. Maks. Nr. Uzvārds un vārds, dzīves vieta. Nodokļi RM.

LAUKSAIMNIECĪBAS GALVENĀ DIREKCIJA. Galīgais nodevu paziņojums 1943./44. saimniecības gadam. Lauksaimniekam Eksis Gustavs.

ABLIEFERUNGSKARTE - NODEVAS KARTIŅA. Miltu un dzīvnieku centrālais savienības kartiņa. Includes fields for date, quantity, and official stamps.

BEZUGSBÜCHLEIN APGĀDES GRĀMATĪŅA. Ser. B Ne 630536. HANDELSDIREKTION RIGA TIRDZĪNIECĪBAS DIREKCIJA RIGA

Table with columns: Iepirkšanās zīme Nr., Uzvārds, Vārds, Dzīves vieta, Iepirkšanās vieta (veikals), Iepirkšanās vietas adrese. Includes handwritten entries and stamps.

110 kg labības un pākšaugu. 80 kg maizes labības (kviešu, rudzu, griķu), 30 kg miežu, 1 kg pākšaugu. 47 46 45 44 43 42 41 38 39 40

PADOMJU OKUPĀCIJAS REŽĪMA ATGRIEŠANĀS 1944. UN 1945. GADĀ

Vairākas centrālās bankas funkcijas (t.sk. naudas emisiju) veica Rīgas Valsts kredītkase (*Reichskreditkasse Riga*). 1942. gada februārī tika dibināta Ostlandes Apvienotā banka (*Gemeinschaftsbank Ostland*), kas bija tiešā reihskomisāra pakļautībā (viņš iecēla arī bankas valdi). 1942. gada jūlijā tika dibināta Ostlandes Emisijas banka, taču sākotnējo ieceru (izlaist īpašas naudas vienības – ostlandmarkas) tā neīstenoja. Tādējādi vienotu sistēmisku banku, kas kontrolētu monetāros procesus Latvijas teritorijā, vācu okupācijas vara neizveidoja.

Darbību Latvijā 1941. gada oktobrī atjaunoja Drēzdenes Banka, bijusī Liepājas Bankas lielākā akcionāre, kas Ostlandē, izveidojot septiņas nodaļas, dibināja Tirdzniecības un kredīta banku (*Handels und Kreditbank A. G.*). Tajā pašā laikā darbību uzsāka Vācu darba banka (*Bank der Deutschen Arbeit*). Saskaņā ar iecerēto vācu bankām ar laiku pilnībā bija jāaizstāj padomju laikā izveidotās kredītiestādes.

Vācu okupācijas laikā līdz ar reprivatizāciju sākās intensīva veco parādu atgūšana no tiem, kuri atguva savu uzņēmumu vai īpašumu īpašumtiesības. 1944. gadā ar šo parādu atgūšanu sāka nodarboties vienīgi vācu izveidotās kredītiestādes. Neraugoties uz daudziem aicinājumiem, iedzīvotāji savus brīvos līdzekļus kara laikā kredītiestādēs nenoguldīja, jo labi atcerējās padomju varas rīcību ar privātajiem noguldījumiem. Iedzīvotājiem nebija ticības, ka vācieši nerikosies tāpat.

Nodokļu politika

1941. gada jūlija pirmajās dienās vācu iestādes paziņoja, ka visi nodokļi jāmaksā līdzšinējā kārtībā. Ar laiku nodokļi tika pārveidoti, taču pamatprincips saglabājās – iedzīvotājiem bija jāmaksā ienākuma nodoklis, bet dažādām precēm tika uzlikts apgrozījuma nodoklis ar atšķirīgu likmi.

Tāpat kā padomju laikā bija progresīva ienākuma nodokļa likme. Iedzīvotājiem ar ienākumiem līdz 50 RM tā bija 2.9%, bet virs 500 RM jau 16.8%. Neprecētajiem iedzīvotājiem un šķirtniekiem bez bērniem nodokļa likme tika divkārtota. Līdz 1943. gadam dubults ienākuma nodoklis bija jāmaksā arī precētajām sievietēm, kuras strādāja. Tikai tad, kad darbaspēka problēma kļuva īpaši akūta, šo normu anulēja. Arī par katru bērnu līdz 16 gadiem tika piešķirta ievērojama nodokļa atlaide. Ienākuma nodokli nemaksāja laucinieki, kam bija jāmaksā personas nodoklis. Normētās pārtikas saņemšanā pret kartītēm ievērojami augstākas likmes bija bērniem. 6–18 gadu vecu bērnu un pusaudžu pārtikas normu saņēma tikai tie pieaugušie, kuri bija īpaši smaga fiziskā darba darītāji. Savukārt dubultu cukura normu varēja saņemt par katru bērnu līdz 6 gadu vecumam.⁴⁷

Padomju lauksaimniecības nodokļa vietā bija jāmaksā lauku nekustamās mantas nodoklis 0.03 RM par katru 1940. gada aprīļa taksācijas vērtības latu. Par nodokļiem var uzskatīt arī lauksaimniecības izstrādājumu pārdošanu vācu produktu uzpirkšanas sabiedrībām, jo šāds pienākums lauciniekiem bija noteikts ar likumu. Lielu šīs produkcijas daudzumu minētās sabiedrības vēlāk pārdeva Vācijā vairākas reizes dārgāk, gūstot milzīgu peļņu. Lielu peļņu guva arī vācu sāls, saldumvielu, spirta un tabakas monopols.

Pie nodokļiem pieskaitāmas arī dažādas klaugas un šķūti, kurās galvenokārt iesaistīja lauku iedzīvotājus. Tie bija kokmateriālu sagatavošanas darbi, tradicionālie ceļu uzturēšanas darbi, kā arī nocietinājumu izbūves darbi, fronteī tuvojoties. 1944. gadā dažos apvidos lauciniekiem dažādos sabiedriskajos darbos bija jāpavada pat pāris mēnešu.

Kara nodarītie zaudējumi un demogrāfiskā situācija

Atkāpjoties no Latvijas teritorijas, vācu okupācijas vara mērķtiecīgi īstenoja t.s. tukšās zemes metodi – evakuēja visu iespējamo, bet pārējo iznīcināja. Tika saspridzināta Ķeguma spēkstacija un vairākas rūpnīcas, iznīcināta ceļu un ostu infrastruktūra. Kopējie vācu okupācijas režīma radītie zaudējumi sasniedza aptuveni 660 milj. ASV dolāru (1940. gada vērtībā).

Kopš 1939. gada Latvijas iedzīvotāju skaits bija ievērojami samazinājies. 1939. gada beigās un 1940. gada sākumā no Latvijas repatriējās 63 000 vācieši. Padomju režīms 1941. gada 14. jūnijā deportēja ap 15 500 Latvijas iedzīvotāju. Nacisti nogalināja aptuveni 70 000 Latvijas ebreju, kopējais nacistu režīma laikā nogalināto civiliedzīvotāju skaits saskaņā ar dažādu avotu datiem bija 80 000–100 000.⁴⁸ Dažādos Vācijas militārajos formējumos kara gaitā tika iesaukti aptuveni 110 000 vīru, PSRS karaspēkā 1944. un 1945. gadā mobilizēja vēl vismaz 57 470 Latvijas iedzīvotāju. Aptuveni 16 800 strādnieku tika nosūtīti darbos uz Vāciju. To Latvijas iedzīvotāju kopējais skaits, kuri kara noslēgumā atradās ārpus Latvijas teritorijas, tuvojās 200 000. Lielākā daļa no tiem, kuri bēgļu gaitās bija devušies brīvprātīgi, neraugoties uz padomju propagandas mudinājumiem, redzēdami, ka Latvijā nostiprinājies padomju režīms, dzimtenē neatgriezās. 1939. gadā izceļojušo vāciešu izglītības līmenis bija ievērojami augstāks par Latvijas iedzīvotāju vidējo līmeni, arī padomju varas represijas skāra izglītotākos un turīgākos iedzīvotājus. Liela daļa no iedzīvotājiem, kuri devās bēgļu gaitās, to darīja, jo baidījās no padomju režīma represijām sava augstā sociālā stāvokļa dēļ. Ievērojamais iedzīvotāju skaita sarukums ļāva padomju režīmam organizēt cittautiešu iepludināšanu no citiem PSRS apgabaliem. Strauji samazinājās latviešu īpatsvars Latvijas iedzīvotāju kopskaitā.

Ekonomiskā, naudas un nodokļu politika

Jau pirms PSRS karaspēks 1944. gada vasarā ar kaujām ienāca Latvijas teritorijā, padomju varas pārstāvji apzināja vācu iestāžu noteiktās cenas, pārtikas normas, kā arī melnā tirgus cenas. Padomju režīms politisku apsvērumu dēļ nevēlējās, lai, tam ienākot Latvijas teritorijā, iedzīvotāju stāvoklis pasliktinātos vēl vairāk. Tika atļauta privātā tirdzniecība un produkcijas pārdošana tirgos. Padomju režīms būtiski paaugstināja pārtikas produktu iepirkuma cenas (sk. 12. tabulu), tomēr neatcēla obligātās pārtikas produktu sagādes normas par pazeminātām cenām, turklāt iepirkuma cenas nesasniedza PSRS līmeni. Tās tika pamatots ar to, ka Latvijas lauksaimniecība ir augstāk attīstīta (tātad augstāk nekā kolektīvizētā PSRS lauksaimniecība!) un produkcijas ražošanas pašizmaksa ir zemāka.⁴⁹

PSRS varas iestādes neatzina vācu naudu, un tā Latvijā kļuva nederīga. Kurzemē pēc Vācijas kapitulācijas 1945. gada maijā iedzīvotājiem pārtika tika izsniegta uz parāda, jo viņu rīcībā vēl nebija PSRS rubļu. Kredītiestāžu jomā tika atjaunota situācija, kāda bija pirms vācu okupācijas 1941. gadā. Iedzīvotājiem tika uzlikti vairāki netieši nodokļi – piespiedu kārtā bija jāpērk valsts kara aizņēmuma obligācijas, jāpiedalās mežu darbos, ceļu būvē un municijas transportēšanā karaspēka vajadzībām.⁵⁰

1944. un 1945. gadā PSRS karaspēks reāli uzņēmas daļu no civilās pārvaldes funkcijām un nodarbojās arī ar saimniecisko darbību. Bija īpašas karaspēka daļas, kas novāca ražu īpašnieku pamestajās saimniecībās, armija arī bez starpniecības ievāca lauksaimniecības produkciju no iedzīvotājiem. PSRS karaspēkam tika piegādāti 73.3 tūkst. t kartupeļu (sk. 13. tabulu), Latvijas pilsētu apgādei bija palikušas vien 2 t, bet lūgt armiju samazināt centralizēti noteikto plānu Latvijas PSR valdība neuzdrošinājās.

12. tabula. LAUKSAIMNIECĪBAS PRODUKCIJAS IEPIRKUMA CENAS 1941. GADA JŪNIJĀ UN 1944. GADA OKTOBRĪ (rubļos)

| Produkcijas veids | 1941. gada jūnijs | 1944. gada oktobris |
|-------------------|-------------------|---------------------|
| Rudzi (cnt) | 24.00 | 70.00 |
| Kvieši (cnt) | 38.50 | 88.00 |
| Mieži (cnt) | 29.00 | 66.00 |
| Auzas (cnt) | 25.00 | 60.00 |
| Kartupeļi (cnt) | 8.00 | 14.00 |
| Piens (l) | 0.20 | 70.00 |
| Sviests (kg) | 6.00 | 13.00 |

Avots: LVA, 389. f., 2. apr., 18. l., 8. lp.

13. tabula. 1944. GADĀ PSRS KARASPĒKAM PIEGĀDĀTIE KARTUPEĻI (t)

| | Plāns (VAK lēmums) | Piegāde līdz 25. oktobrim | Piegāde līdz 5. novembrim | Piegāde līdz 1. decembrim |
|--------------------|--------------------|---------------------------|---------------------------|---------------------------|
| 1. Baltijas fronte | 27 000 | 9 685 | 9 685 | 11 000 |
| 2. Baltijas fronte | 50 000 | 17 126 | 23 306 | 44 500 |
| 3. Baltijas fronte | 15 000 | 10 190 | 10 390 | 17 500 |
| Kara flote | 5 500 | – | – | 300 |
| Kopā | 97 500 | 37 001 | 43 381 | 73 300 |

Avots: LVA, 270. f., 1. apr., 287. l., 60., 81. un 138. lp.

SECINĀJUMI

2. pasaules katra gados Latvijā tika īstenota Latvijas tautsaimniecībai postoša monetārā politika. Gan PSRS, gan Vācijas okupācijas režīms monetāro politiku izmantoja, lai mērķtiecīgi izlaupītu Latviju. Latvijas iekšējā tirgū ar administratīvām metodēm cenas tika turētas mākslīgi zemu, būtiski zemāk par cenām PSRS un Vācijā. Šī politika veicināja Latvijas iekšējā tirgus legālu izlaupīšanu. PSRS un Vācijas pilsoņi Latvijā preces varēja iegādāties 3–5 reizes lētāk nekā savā valstī. PSRS režīms devalvēja Latvijas latu, tā reālā pirktspēja samazinājās vismaz 3 reizes pārtikas precēm un pakalpojumiem, bet 5–6 reizes – rūpniecības precēm. Latvijas iedzīvotāju noguldījumi šā procesa laikā tika faktiski iesaldēti, netika indeksēti un vēlāk lielākā to daļa (kas pārsniedza 1 000 latu) arī konfiscēta. Līdzīgu monetāro politiku turpināja Vācijas okupācijas režīms, nosakot nesamērīgi augstu savas ieviestās valūtas kursu attiecībā pret tobrīd apgrozībā esošo PSRS rubli. Latvijas iekšējais tirgus tika sagrauts, apgrozībā esošā nauda vairs nepildīja savas funkcijas, tika ieviesta pārtikas produktus normējoša kartīšu sistēma, uzplauka maiņas tirdzniecība un melnais tirgus.

Visas Latvijas tautsaimniecības nozares 2. pasaules kara gados tika pakļautas nežēlīgai ekspluatācijai. Rūpniecība izpildīja militāros pasūtījumus, lauksaimniecības produkcija tika novirzīta PSRS un Vācijas iedzīvotāju un karaspēka vajadzību apmierināšanai. No tiešas karadarbības Latvijas teritorija cieta relatīvi maz, tomēr represijās tika iznīcināts ļoti liels Latvijas iedzīvotāju skaits, aptuveni 200 000 Latvijas iedzīvotāju tika mobilizēti abu okupācijas režīmu militārajos spēkos. Būtiska iedzīvotāju daļa devās bēgļu gaitās un Latvijā neatgriezās, bet mazais Latvijas iedzīvotāju skaits pavēra padomju režīmam iespēju pēckara okupācijas gados Latvijā iepludināt vairākus simtus tūkstošu imigrantu no citiem PSRS reģioniem.

VĒRES

¹ *Latvijas Kareivis*. 1940, 12. jūl., 2. lpp.

² Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914.–1945.* Stokholma : Daugava, 1968, 623. lpp. Šo mītu par cenu celšanos 1940. gadā centās uzturēt arī paši okupācijas varas pārstāvji. Piemēram, finanšu ministrs K. Karlsons 1940. gada 23. jūlijā apgalvoja, ka cenas no 1939. gada augusta līdz 1940. gada aprīlim cēlušās par 22%, t.sk. gaļai par 40%. Dokumenti gan apliecina pretējo – gaļai šajā laika posmā cenas pat pazeminātas.

³ Augstāko limeni noguldījumu atlikums kredītiestādēs bija sasniedzis 1938. gada pirmajā pusē (494.9 milj. latu), šis limenis vēlāk tā arī netika pārsniegts. (Balks, Ž. un E. *Latviešu tautas garīgā audzināšana un kulturāli saimnieciskais stāvoklis citu valstu saimē*. Rīga : Z. Kukura grāmatu apgāds, 1940, 118. lpp.)

⁴ LVA, 327. f., 1. apr., 6. l., 48. lp.

⁵ Turpat, 289. l., 20. lp.

⁶ LVVA, 1303. f., 1. apr., 63. l., 2. lp.

⁷ LVA, 702. f., 2. apr., 1. l., 2.–50. lp.

⁸ LVA, 327. f., 1. apr., 1. l., 193. lp.

⁹ Turpat, 6. l., 50. lp.

¹⁰ Ducmane, K., Vēciņš, Ē. *Nauda Latvijā*. Rīga : Latvijas Banka, 1995, 177. lpp.

¹¹ LVA, 270. f., 1-c apr., 4. l., 140. lp.

¹² Turpat, 389. f., 1. apr., 248. l., 2. un 6. lp.

¹³ Turpat, 1. lp.

¹⁴ Turpat, 11. lp.

¹⁵ Turpat, 2. lp.

¹⁶ Turpat, 225. l., 3. lp.

¹⁷ Turpat, 270. f., 1. apr., 11. l., 22. lp.

¹⁸ LVA, 389. f., 1. apr., 248. l., 1. lp.

¹⁹ 1941. gada februārī pēc oficiālajiem datiem naudas emisija bija 248 milj. latu, bet jāņem vērā, ka tiem tika pieskaitīti 30 milj. latu sudraba nauda, kas apgrozībā reāli jau kādu laiku nebija. (LVA, 327. f., 1. apr., 1. l., 193. lp.)

²⁰ LVA, 327. f., 1. apr., 1. l., 201. lp.

²¹ Turpat, 3. un 4. lp.

²² Turpat, 40. l., 22. lp.

²³ Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914.–1945.* Stokholma : Daugava, 1968, 870. un 871. lpp.

²⁴ LVA, 270. f., 1. apr., 291. l., 35. lp.

²⁵ Turpat, 101. f., 1. apr., 49. l., 18. lp.

²⁶ Turpat, 50. l., 17. lp.

²⁷ Turpat, 270. f., 1-c apr., 38. l., 132. un 133. lp.

²⁸ Turpat, 3. l., 37.–53. lp.

²⁹ Turpat, 55. lp.

³⁰ *Latvijas Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs*. Nr. 22.–23, 1940, 12. lpp.

³¹ LVA, 101. f., 2. apr., 182. l., 63. lp.

³² Turpat, 451. l., 8. lp.

³³ Turpat, 270. f., 1. apr., 34. l., 33. lp.

³⁴ Turpat, 36. lp.

³⁵ Turpat, 327. f., 1. apr., 91. l., 66.–90. lp.

³⁶ Turpat, 1.–3. lp.

³⁷ Turpat, 128. lp.

³⁸ *Tēvija*. 1941, 13. okt., 3. lpp.

³⁹ Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914.–1945.* Stokholma : Daugava, 1968, 926. lpp.

⁴⁰ Šis skaitlis lieku reizi apliecina, cik nesamērīgi zemas Latvijā tobrīd bija noteiktas algas un cenas. Ja kursu 1 RM = 10 rbļ. pieņem par objektīvu, kara apstākļos ievērojami vājinātā Latvijas rūpniecība spēja izpildīt pasūtījumu 1941. gada Latvijas PSR budžeta apjomā.

⁴¹ *Tēvija*. 1941, 10. okt., 2. lpp.

⁴² *Tēvija*. 1941, 3. jūl., 1. lpp.

⁴³ Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914.–1945.* Stokholma : Daugava, 1968, 899. lpp.

⁴⁴ LVA, 101. f., 1. apr., 46. l., 46. lp.

⁴⁵ *Tēvija*. 1941, 2. jūl., 2. lpp.

⁴⁶ Turpat, 22. okt., 3. lpp.

⁴⁷ LVA, 389. f., 2. apr., 18. l., 10. lp.

⁴⁸ Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I. u.c., A. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts. 2. papildinātais izdevums*. Rīga : Jumava, 2005, 258. lpp.

⁴⁹ LVA, 389. f., 2. apr., 18. l., 12. lp.

⁵⁰ Siguldas zonālais valsts arhīvs, 304. f., 1. apr., 1. l., 5.–12. lp.

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

LVA, 101. f. (Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas dokumenti), 1. apr., 46. l., 46. lp.; 49. l., 18. lp.; 50. l., 17. lp.; 2. apr., 182. l., 63. lp.; 451. l., 8. lp.; 270. f. (Latvijas Republikas Ministru kabineta, Latvijas PSR Tautas komisāru padomes, Latvijas PSR Ministru padomes dokumenti), 1. apr., 11. l., 22. lp.; 34. l., 33. un 36. lp.; 37. l., 6. lp.; 287. l., 60., 81. un 138. lp.; 291. l., 35. lp.; 1-c apr., 3. l., 37.–53. un 55. lp.; 4. l., 140. lp.; 38. l., 132. un 133. lp. 327. f. (Finanšu ministrijas, Finanšu tautas komisariāta dokumenti), 1. apr., 1. l., 3., 4., 193. un 201. lp.; 6. l., 46.–48. un 50. lp.; 40. l., 22. lp.; 91. l., 1.–3., 66.–90. un 128. lp.; 93. l., 1. un 2. lp.; 96. l., 15. lp.; 289. l., 20. lp.; 389. f. (Tirdzniecības tautas komisariāta dokumenti), 1. apr., 225. l., 3. lp.; 248. l.; 289. l.; 2. apr., 18. l., 8., 10. un 12. lp.; 702. f. (Latvijas Bankas Centrālās un Rīgas nodaļas dokumenti), 2. apr., 1. l., 2.–50. lp.

LVVA, 1303. f. (Valsts prezidenta sekretariāts), 1. apr., 63. l., 2. lp.

Siguldas zonālais valsts arhīvs, 304. f. (Turaidas pagasta tautas deputātu padomes izpildkomitejas sēžu protokoli), 1. apr., 1. l., 5.–12. lp.

Krievijas Federācijas Jaunāko laiku arhīvs, 5. f. (PSRS Ministru padomes dokumenti), 24. apr., 534. l., 96. lp.

Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs (1940)

Latvijas Kareivis (1940)

Kurzemes Vārds (1940)

Tēvija (1941–1945)

Ventas Bals (1940)

Aizsilnieks, Arnolds. *Latvijas saimniecības vēsture 1914.–1945.* Stokholma : Daugava, 1968, 983 lpp.

Balks, Ž. un E. *Latviešu tautas garīgā audzināšana un kulturāli saimnieciskais stāvoklis citu valstu saimē.* Rīga : Z. Kukura grāmatu apgāds, 1940, 127 lpp.

Bleiere, Daina, Butulis, Ilgvars, Feldmanis, Inesis u.c. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts. 2. papildinātais izdevums.* Rīga : Jumava, 2005, 488 lpp.

Ducmane, Kristīne, Vēciņš, Ēvalds. *Nauda Latvijā.* Rīga : Latvijas Banka, 1995, 291 lpp.

Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes statistikas datubāze. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/20gadsimta-20-30-gadu-statistika-32312.html>.